

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЮРІЯ
ФЕДЬКОВИЧА**

Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
кафедра практичної психології

**«Я-КОНЦЕПЦІЯ» ЯК ЧИННИК ВИБОРУ МАЙБУТНЬОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ
СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконав:

студент 2 курсу, 604 групи
Слесарчук Юрій Миколайович

Керівник:

кандидат психологічних наук,
доцент **Канівець Т.М.**

*До захисту допущено:
на засіданні кафедри
протокол № __ від _____ 2023 р.
Зав. кафедрою _____ доц. Радчук В.М.*

Чернівці – 2023

АНОТАЦІЯ

Слесарчук Ю.М. **«Я-концепція» як чинник вибору майбутньої діяльності у професійному самовизначенні студентів-психологів – Кваліфікаційна робота.**

Професійне становлення психолога – складний, неперервний процес «прогнозування» та «проектування» особистості. Навчаючи людей самостійно вирішувати свої проблеми, психолог піднімає тим самим суспільну свідомість на новий рівень; він використовує свої професійні та особистісні можливості, щоб впливати на ріст самосвідомості конкретної особистості. Це завдання під силу лише зрілій людині, внутрішньо і професійно підготовленій до вирішення завдань, які стоять перед нею, особистісна зрілість якої проявляється у вмінні поєднувати, співвідносити свої індивідуальні особливості, статусні та вікові можливості, власні принципи з вимогами суспільства та оточуючих.

Процес формування особистості майбутнього психолога є і процесом розвитку самосвідомості студента, який може виявлятися в її продукті – «Я-концепції».

У ході теоретичного аналізу досліджуваної проблеми узагальнено наукові підходи до визначення питання про «Я-концепцію» як чинник вибору майбутньої діяльності у професійному самовизначенні студентів-психологів.

Проведене емпіричне дослідження «Я-концепції» було спрямоване на визначення факторів, що впливають на вибір майбутньої діяльності в професійному самовизначенні студентів-психологів.

Ключові слова: «Я-концепція», особистість, студент-психолог, самосвідомість, професійне самовизначення, професійна діяльність.

ABSTRACT

Slesarchuk Yu.M. «I-concept» as a factor in the choice of future activity in the professional self-determination of psychology students – Qualification thesis.

The professional formation of a psychologist is a complex, continuous process of «prediction» and «projection» of the individual. By teaching people to solve their problems independently, the psychologist thereby raises social consciousness to a new level; he uses his professional and personal capabilities to influence the growth of self-awareness of a specific individual. This task is within the power of a mature person, internally and professionally prepared to solve the tasks before him, whose personal maturity is manifested in the ability to combine and correlate his individual characteristics, status and age opportunities, his own principles with the requirements of society and others.

The process of forming the personality of the future psychologist is also the process of developing the student's self-awareness, which can be manifested in its product – «I-concept».

In the course of the theoretical analysis of the investigated problem, scientific approaches to determining the question of «self-concept» as a factor in the choice of future activities in the professional self-determination of psychology students are summarized.

The conducted empirical study of the «I-concept» was aimed at determining the factors influencing the choice of future activities in the professional self-determination of psychology students.

Key words: «I-concept», personality, psychology student, self-awareness, professional self-determination, professional activity.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТІВ ТА ЇХ ВІДНОСИН З «Я-КОНЦЕПЦІЯ»	8
1.1. Професійне самовизначення як основа вибору майбутньої діяльності... 8	
1.2. Поняття та психологічна структура «Я-концепція» людини.....	16
1.3. Дослідження співвідношення концепції «Я» та професійного самовизначення.....	24
РОЗДІЛ II. ВИВЧЕННЯ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ЯК ЧИННИКА ВИБОРУ МАЙБУТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ	30
2.1. Психологічні особливості емпіричного дослідження та його організація.....	30
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейна.....	35
2.3. Методика дослідження Шістнадцяти факторного опитувальника Раймонда Кеттелла на визначення структури особистості дорослих (16PF).....	37
2.4. Методика визначення рівня самоактуалізації та особливостей психологічного здоров'я особистості Еверетта Шострема.....	55
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ	71

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На початку XXI тисячоліття українське суспільство відчуває потребу в активній участі психологів у всіх сферах життєдіяльності людини: в політиці, психології, культурі, торгівлі, управлінні, промисловості, охороні здоров'я, армії та інших. При цьому діяльність психолога досить складна і багатогранна, і завдання, які постають перед ним, відрізняються неоднозначністю рішень, які спираються як на особисті системи цінностей, так і на професійні навички, з чого витікає, що у професійній діяльності психолога важливу роль відіграє самосвідомість, тобто здатність правильно оцінити самого себе, свої особистісні та професійні якості.

Професійне становлення психолога – складний, неперервний процес «прогнозування» та «проектування» особистості. Навчаючи людей самостійно вирішувати свої проблеми, психолог піднімає тим самим суспільну свідомість на новий рівень; він використовує свої професійні та особистісні можливості, щоб впливати на ріст самосвідомості конкретної особистості. Це завдання під силу лише зрілій людині, внутрішньо і професійно підготовленій до вирішення завдань, які стоять перед нею, особистісна зрілість якої проявляється у вмінні поєднувати, співвідносити свої індивідуальні особливості, статусні та вікові можливості, власні принципи з вимогами суспільства та оточуючих.

Дослідження проблеми «Я-концепції» у сучасній психологічній літературі показує, що розвиток «Я-концепції» має важливе значення для особистісного розвитку кожної людини. Умови сьогодення й особливості суспільного життя ставлять чіткі вимоги до компетентності, професіоналізму, поведінки, рівня культури і мислення психолога, а тому й до рівня професійної та особистісної підготовки майбутнього фахівця.

Вивчення наукової літератури показує, що професійне самовизначення може бути представлене двояким чином: за схемою процесу (як тимчасова

послідовність ступенів, періодів, стадій) і за структурою діяльності (як сукупність її способів і засобів, де послідовність їх один за одним має не тимчасову, а цільову детермінацію).

Особливу важливість це набуває в період актуалізації проблеми професійного самовизначення – періоду вибору професії і професійного навчання, так як для майбутнього професіонала дуже важливо не тільки освоєння спеціальних знань і навичок, а й усвідомлення свого образу «Я» та своїх можливостей в досягненні тих чи інших цілей, пов'язаних з професійним самовизначенням. Тому питання про вплив «Я-концепції» на професійне самовизначення майбутніх психологів на етапі вибору діяльності в професіональному самовизначенні вимагає спеціального дослідження.

«Я-концепція» була предметом вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників (К. Абульханова-Славська, В. Агапов, І. Кон, С. Рубінштейн, В. Столін; Р.Берні, У. Джемс, К. Роджерс, Т. Шибутані та ін.).

Ряд досліджень, проведених в останні роки, показав, що проблема «Я-концепції» особистості не втратила свого значення і в даний час. Одні дослідники зосереджують свою увагу на структурних компонентах «Я-концепції», що визначають комунікативну успішність (О. Дуднік, І. Булах), інші досліджують умови і засоби розвитку позитивної «Я-концепції» (О. Дутчина). Оволодіння психологією, як зазначає В. Панок, не може бути зведене до «засвоєння інформації та вироблення навичок, а й має водночас змінювати внутрішні психічні структури суб'єкта навчання. Для цього психологічні знання повинні мати суб'єктивну значущість для того, хто навчається» [2]. У більшості досліджень так чи інакше підкреслюється важливість у діяльності психолога рівня його особистісного розвитку, його самоактуалізації. Пропонуються різні шляхи активізації цього процесу: формування спрямованості майбутнього психолога на оволодіння практичними знаннями, уміннями і навичками, а також психологічні знаннями в цілому.

Мета дослідження дослідити «Я-концепцію», як фактор вибору майбутньої діяльності в професійному самовизначенні студентів-психологів.

Об'єкт дослідження – «Я-концепція» студентів-психологів.

Предмет дослідження – «Я-концепція» як чинник вибору майбутньої діяльності у професійному самовизначенні студентів-психологів.

Гіпотеза дослідження: «Я-концепція» є вагомим фактором у виборі майбутньої професії.

Для виконання поставленої мети вирішувалися наступні **завдання:**

- вивчити особливості професійного самовизначення як основи вибору майбутньої діяльності за науковими джерелами вітчизняних та зарубіжних науковців;
- розглянути феномен «Я-концепція» особистості: поняття та психологічна структура;
- провести дослідження «Я-концепції» студентів-психологів як фактор вибору майбутньої діяльності у професійному самовизначенні;
- проаналізувати результати емпіричного дослідження та зробити висновки.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань було використано теоретичні (аналіз наукової психологічної літератури, методи синтезу та узагальнення для формулювання власних положень, припущень та висновків) та емпіричні (опитування, анкетування, статистичний, математичний методи для підрахунку даних).

Методики які ми використали для дослідження: 1. Методика визначення самооцінки Дембо-Рубінштейн в модифікації А. М. Прихожан. 2. Методика дослідження шістнадцяти факторного опитувальника Раймонда Кеттелла. 3. Методика визначення рівня самоактуалізації та особливостей психологічного здоров'я особистості Еверетта Шострема.

Структура кваліфікаційної роботи: вступ, 2 розділи (теоретичний та практичний), висновки, список використаних джерел, додатки, таблиці, рисунки.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТІВ ТА ЇХ ВІДНОСИН З «Я-КОНЦЕПЦІЯ»

1.1. Професійне самовизначення як основа вибору майбутньої діяльності

Професійне самовизначення як феномен у психології давно і глибоко досліджувався багатьма вітчизняними науковцями. На сьогодні можна говорити про декілька напрямів вивчення професійного самовизначення, серед яких слід виділити: соціологічні: Кугель С., Никандрова О., Журавльова Г., Філіппов Ф., Рубіна Л., Леднева О., Лісовський В., Падалко О. та ін.; профорієнтаційні: Є. Клімов, С. Чистякова, Н. Пряжников, Е. Головаха, П. Шавір, А. Голомшток, Т. Єкімова та ін.; психологічні: К. Абульханова-Славська, Л. Божович, М. Гінзбург, В. Крутецький, С. Рубінштейн; підвищення кваліфікації: В. Бодров, Е. Зеєр, Т. Кудрявцева, А. Маркова, Ю. Поваренко, В. Шегурова [14].

Одним із перших науковців щодо вивчення проблеми самовизначення був дослідник Рубінштейн С., який і запропонував сам термін. Самодетермінацію він розглядав як визначення внутрішніх властивостей об'єкта [44]. Автор розкриває проблему самодетермінації через світло принципу детермінації, завдяки якому причини зовнішнього аспекту діють, саме через умови внутрішнього аспекту. Умови зовнішніх детермінантів протиставляються самодетермінаціям щодо самовизначення. Поняття «самовизначення» підкреслює важливість внутрішніх сил, через які змінюються зовнішні впливи. Так, С. Рубінштейн зазначає, що сутність принципу детермінізму фактично виводиться з поняття самовизначення: «його сенс полягає в підкресленні ролі внутрішнього моменту самовизначення, вірності собі» [13].

Відповідно, за С. Рубінштейном, свідоме самовизначення особистості зводиться до того, що «людина не тільки перебуває в певному відношенні до світу і визначається ним, але й належить світу і визначає своє ставлення» [28].

Отже, центральним пунктом самовизначення є самовизначення, власна активність, свідоме прагнення зайняти певну позицію.

Теорія потреб А. Маслоу, теорія професійного розвитку Д. С'юпера. До числа теорій, які мали неабиякий та на достатньому рівні продуктивне спрямування до розвитку уявлена про професійного самовизначення, як процес, який характеризується теоретичним положенням. Формується він на різних етапах життя особистості Е. Еріксона та інші вітчизняні психологи накопичили великий досвід дослідження проблеми професійного самовизначення. Це, насамперед, гарні дослідження розробив: Е. Клімов, Н. Пряжніков, П. Шавір, С. Чистякова, Є. Головах та багато інших.

К. Абульханова-Славська у своїх працях вивчає професійне самовизначення у тісному зв'язку з певним вибором людиною життєвого шляху та життєвого самовизначення нею. Під самовизначенням вона розуміє самовизначення, тобто усвідомлення індивідом свого становища, яке формується в системі його відносин зі світом. Процес самовизначення особистості складається із суб'єктивних оцінних ставлень до реальностей життя. Певні погляди людина спрямовує на мотиваційну та комунікативні сфери. Усвідомлення цієї позиції є самовизначенням, проведенням своєї особистої лінії в різних ситуаціях спілкування. Опинившись у певній типовій ситуації спілкування, людина змушена зайняти певну позицію, самовизначитися, вибрати засоби і прийняти рішення [5].

На думку вченого, саме із зв'язку особистості з професією виникає перспектива і планування людиною її життєвої позиції, а вже і від характерних здібностей залежить і вибір у професійному зростанні людини. Такі погляди можна побачити у результатах такої вченої як Л. Митиної. На її думку: «Розвиток особистості (її інтегральних характеристик) визначає вибір

професії та підготовку до неї, і водночас сам цей вибір і розвиток особистості чи інша професійна діяльність визначають стратегію розвитку особистості» [40].

Говорячи про сутність професійного самовизначення, Н. Пряжников означає «самостійне і свідоме знаходження змісту виконуваної роботи і всієї життєдіяльності в конкретній культурно-історичній (соціально-економічній) ситуації», але на думку Щедровицького П. важливо знати, що неправильно зрозуміти самовизначення як поняття тільки «визначення про себе» [30], це ще і включає у себе термін само детермінації, що передбачає наявність не тільки самого процесу, і включеного в нього суб'єкта (емпіричного або трансцендентного), але і деякого простору або якихось кордонів, по відношенню до яких або в яких відбувається самодетермінація. Але не можна орієнтуватися на однозначні «кордони» та «простір», інакше зникне сам зміст поняття «самовизначення». Водночас значення самовизначення П. Щедровицький вбачає здатність людини будувати себе, свою індивідуальну історію в здатності до переосмислення власної сутності» [23]. Така ж думка простежується і в працях Є. Климова, який розуміє самовизначення «як важливий прояв особистості». психічний розвиток, як активний пошук можливостей розвитку, становлення себе як повноцінного учасника спільноти «працівників» досить корисливого та залежить від «спільноти професіоналів», «як діяльність людини, що займається тим чи ін. значення залежно від етапу його розвитку як предмета праці» [17].

Вчені Е. Зеєр [11], Є. Климов [14], Н. Пряжников зазначають про сутність професійного самовизначення, як самостійного пошуку і віднаходження змісту виконуваної роботи. Думка Ю. Поваренкова вказує на те: «Якщо під «виконуваною роботою» розуміти лише професійну діяльність, то такий підхід суттєво звужує роль професійного самовизначення, а якщо під нею розуміти професійний розвиток і реалізацію суб'єкта праці – в цілому, то з таким підходом можна погодитися». Ця метафункція конкретизується через низку функцій, реалізація яких забезпечує постійне з'ясування суб'єктом

праці свого місця у світі професій, розуміння своєї соціально-професійної ролі, уточнення та з'ясування свого ставлення до професії, трудовий колектив, сам собі, забезпечує корекцію кар'єри.

Однак, поряд із глобальними завданнями професійного буття, професійне самовизначення забезпечує вирішення завдань більш приватного порядку, які пов'язані з конкретними етапами професійного розвитку особистості, з системами динамічного рівня, що характеризує узагальнення. Етап професійного становлення самовизначення дає краще пізнати можливості людини та її потреб, дозволяє порівнювати можливості з вимогами та потребами особистості, отримувати інформацію про світ професій, розвивати адекватні професійні плани тощо.

В. Каширін розглядає професійне самовизначення як самоствердження в професії, що є теоретичною складовою самоствердження як більш широкого психічного явища з наступною практичною реалізацією цілей цього самовизначення. Успішне професійне самовизначення, яке веде до самоствердження особистості в професії, залежить від індивідуальних особливостей людини, особливостей її «Я-концепції».

В даний час більшість дослідників дотримуються тієї думки про професійне самовизначення, що активізують не лише етап первинної оптики підлітків, але і на більш пізніх етапах професійної ідентичності про які зазначають такі науковці як: Е. Зеєр, Е. Клімов, Т. Кудрявцева, В. Бодров. Самовизначення професійного спрямування розглядається як акт вибору професії, але ще і як «динамічна процедура формування професіонала протягом життєвого шляху», «процес досить тривалий і багаторівневий» [41].

Як особливу форму професійної діяльності особистості професійне самовизначення можна вивчати через чотири базові рівні: як ціннісно-мотиваційний, операційний, поведінковий і рівень професійно важливих якостей професійного самовизначення.

На ціннісно-мотиваційному рівні розкриваються механізми, що детермінують професійне самовизначення, зокрема соціальні стимули та

зміст мотиваційної основи професійного самовизначення. Останніми є професійні цінності та професійна спрямованість, кар'єрні установки та мотиви трудової діяльності. На цьому рівні аналізу визначається принципове ставлення особистості до професіоналізації в цілому, як форми самореалізації.

Іншими словами, на цьому рівні аналізу фіксуються фактори спрямованості та інтенсивності професійного самовизначення, а також фактори, що визначають особистісне значення професійної діяльності для людини і в цілому для її професійності. Свідчення у літературі та джерела емпіричних досліджень вказують на те, що фактори можуть істотно змінюватися на різних етапах розвитку [52].

У міру професійного розвитку людини змінюються її цінності, потреби, інтереси, переконання, ідеали та інші складові мотиваційної сфери, які визначають ставлення особистості до праці та у певній мірі до професійності. Мотиваційна сфера як компонент розвитку фахівця може призвести до серйозних змін у його ставленні до своєї діяльності та до самого себе, а це, у свою чергу, може активізувати процеси професійного самовизначення.

Процес самовизначення на етапі становлення виявляється через рівень професійності. Важливе значення при аналізі формування та реалізація мети і цілей, завдань професійного самовизначення, планів професійного спрямування, зміст інформаційної основи професіоналізації, етапи прийняття рішень, а також методи контролю та регулювання з боку суб'єкта праці. розкрито процес і результати професійного самовизначення. Виділяють такі індивідуальні цілі професійного самовизначення: вивчення своїх можливостей, запитів і їхня оцінка; вирішення певних кризових ситуацій професійного розвитку; постійний та активний вибір та пошук змін у професіях і часта зміна місць роботи; розробка тактики, стратегії професійної кар'єри та її реалізація [37].

Процеси самоконтролю та регуляції мають складну структуру на рівні професійного самовизначення. У цьому випадку необхідно виділити два

контури або рівні самоконтролю: функціонального та особистісного спрямування. Рівень особистісного контролю суб'єкт праці намагається розглядати більш детально і дати відповіді на певні запитання: реалізовані чи ні компоненти його мотиваційної сфери, чи відповідає зміст діяльності чи професіоналізація його ідеалам чи ні тощо. Негативні відповіді на питання часто суб'єкта праці провокує на розвиток фрустрації професійної ідентичності та на виникнення умов для зростання його незадоволеності роботою.

Поведінковий рівень аналізує професійне самовизначення ті, що вивчають фахові поведінкові установки суб'єкта праці і його реалії щодо професійної поведінки: психологічна готовність вибору та процес вибору людиною, зміни до професії і сам процес змін психологічного характеру, готовність до самовдосконалення в рамках професії та шляхи реалізації цих установок. Також досліджуються різні види кадрового руху (підвищення та пониження в посаді, турбота про навчання тощо), у тому числі реальна та потенційна плинність кадрів. Слід зазначити, що перераховані вище форми професійної поведінки традиційно досліджуються соціологами праці, які розглядають їх як емпіричні показники погіршення або зміни соціально-психологічної ситуації на виробництві. Безумовно, негативні зміни виробничої ситуації активізують рух кадрів, але в рамках концепції професіоналізації вони трактуються як виконавчі компоненти професійного самовизначення, які забезпечують виконання відповідних завдань професійного розвитку [16].

На рівні професійно важливих якостей аналізуються вміння, Навички, знання, якості предмета роботи, які забезпечують процес професійного самовизначення, визначають його ефективність та адекватність. Особлива роль належить частковим та цілісним когнітивним здібностям предмета праці, які забезпечують його адекватне самопізнання та самооцінку, аналіз та синтез об'єктивних та суб'єктивних факторів професіоналізації, прогнозування та оцінки перспектив її розвитку [18].

Як механізм професійного формування предмета праці, активація професійного самовизначення є циклічною. Професійне самовизначення активується в той час, коли конкретні завдання професійного розвитку. Сучасні дослідження виявили, що професійне самовизначення активується в процесі пошуку, вибору та зміни професії, коли перехід з одного етапу професійного формування особистості до іншої; в процесі макро- та мікрокриси професійного розвитку та в ряді інших ситуацій.

К. Платонов вважає професійне самовизначення, з одного боку, «як найбільш значущим компонентом професійного формування особистості, а з іншого – як критерію одного з етапів цього процесу» [39]. Це дозволяє розділити процес професійного самовизначення особистості на кілька етапів. Наприклад, Пряжніков С. пропонує виділити чотири етапи професійного самовизначення особистості: дитяча гра, юнацька фантазія, попередній вибір професії та вибір професії [26].

С. Чистякова та М. Захаров ділять процес професійного самовизначення на три етапи:

- перший етап спрямованої діяльності особистості у виборі вашого життєвого шляху, своєрідного періоду «активного пошуку», він може змінюватись у часі, в глибині проникнення в сутність явищ і залежати від ролі суспільних інститутів, соціального становища особистості та інші фактори, що впливають на її професійний і соціальний розвиток у цілому;

- другим етапом у виборі свого місця в житті як особистості є «усвідомлення мети» для себе та її значущості для суспільства;

- третім етапом професійного розвитку особистості є усвідомлення життєвих цінностей [21].

В. Кудрявцев зазначає, що «вибір професії є лише показником того, що процес професійного самовизначення вступає в нову фазу свого розвитку. Перед тим, як людина перевіряє свої можливості в процесі професійної діяльності або в ситуаціях, максимально наближених до таких» не формує

стійкого позитивного ставлення до себе як до суб'єкта праці, досить важко говорити про успішність процесу професійного самовизначення» [29].

Крім етапів, науковці ввели поняття рівня професійного самовизначення, показником якого є сформованість професійних намірів, узгодженість цих намірів з інтересами та успішність професійної підготовки (на етапі професійної підготовки). Відповідно до цього існує три рівні професійного самовизначення: високий (формування інтересів, дотримання особистих якостей обраної професії, тверда впевненість у правильному виборі), середній (відсутність наполегливого інтересу, переконання у правильному виборі), низький (відсутність інтересу, воля, бажання досягти високих результатів, низької активності, самооцінки з точки зору майбутньої професії) [6].

Таким чином, на основі вищезазначеного ми можемо сказати про те, що професійне самовизначення особистості є самостійним підтвердженням у професії, усвідомлення свого місця в певній професійній сфері, наповнення змісту професійної діяльності особистісним змістом, усвідомлення особистісним змістом професійної діяльності, здатність розвивати свої здібності та можливості в цій професії, для більш ефективної професійної діяльності.

1.2. Поняття та психологічна структура «Я-концепція» людини

Термін «Я-концепція» з'явився в науковому світі наприкінці XIX століття у зв'язку з появою концепції «двоїстої природи людини» як предмета дослідження і пізнання. Відтоді вчені досліджують це поняття, але єдиного погляду на його значення досі не визначено.

Першим цю ідею запропонував американський психолог У. Джеймс у праці 1890 р. «Принципи психології». Відповідно до його теорії У. Джемса, «глобальне Я» (особистість) містить два аспекти – емпіричний об'єкт і об'єкт, пізнаваний суб'єктивною оціночною свідомістю. «Я», як об'єкт, складається з чотирьох аспектів:

- духовного «Я»;
- матеріального «Я»;
- соціального «Я»;
- тілесного «Я»;

Ці важливі аспекти формують для кожної людини неповторний образ, тобто сукупність уявлень про себе як особистість. Пізніше «Я-концепція» вивчалася в необіхевіоризмі (теорія соціального навчання А. Бандури), в гуманістичній психології (дослідження К. Роджерса), а в даний час вона активно використовується в різних підходах до психології [4, 18, 32].

У психології термін «Я-концепція» набув найбільшого поширення в зарубіжній психології в рамках теорії особистості (У. Джеймс, Е. Еріксон, К. Роджерс, Б. Бернс, Д. Майерс, В. Карнес, С. Фрайберг та ін.).

Вітчизняні психологи використовують терміни, як близькі за змістом до поняття: самосвідомість: С. Рубінштейн, В. Столін, В. Мухіна, Е. Соколова та ін.);

«Я-образ»: І. Кон, Д. Ельконін, С. Якобсон, Є. Яковлева, М. Авдєєва та ін.;

«Я-образ»: М. І. Лісіна, А. Г. Ружська та ін.. Позиції щодо основних положень та інтерпретації «Я-концепції» у західній психології збігаються з

позицією домашніх психологів, які вважають «Я-концепцію» в рамках дослідження свідомість особистості [6, 11, 51].

Одна з ідей про «Я-концепцію» включає два складові: самопрезентацію – включає всі уявлення та уявлення людини про себе, і об'єктивні уявлення – взаємодії з навколишнім світом. Це положення знайшло відображення в працях М. Клейна, Н. Чешира, Г. Тома, С. Баклушинського. «Я-концепція» – це двокомпонентний конструкт внутрішнього світу людини, який забезпечує зв'язок ціннісного та соціального вимірів. За результатами досліджень Є. Шильштейна, в подвійності «Я-концепції» постає проблема: якою мірою буде можлива реалізація позитивного, гармонійного самовідчуття в соціальній спільноті. Фактично «Я» виступає сполучною ланкою між значеннями суспільства і власного ідеалу» [25].

Іншими словами, «Я-концепція» є сполучною ланкою між двома ціннісними рівнями, що мають різний зміст, але існують як єдиний цілісний предметний простір:

1. Особистісно-особистісний рівень – це ціннісний вимір особистості, який породжується мотивами за допомогою змістовних смислів.
2. Рівень соціальної спільноті є ціннісним виміром суспільства.

Як твердить К. Ушакова, «змістовний зміст «Я-концепції» багато в чому залежить від саморозуміння особистості, яке здійснюється на основі її життєвого досвіду, який пов'язаний з подіями минулого, а також про уявлення цієї особистості про своє сьогодення та майбутнє». Вона підкреслює, що певні уявлення про себе є несвідомими [53].

Більшість дослідників визначають багатовимірність та ієрархічність системи «Я» і включають в неї широкий спектр форм уявлень: «Я-концепцію», емоційно-ціннісні відносини, самооцінку та ін. На основі теорії рівневої структури суб'єктного досвід В. Петренко та концепція рівневої організації системи «Я» Е. Шильштейна, можна сказати, що «Я-концепція» є вертикально організованою частиною психічного досвіду – як єдиний континуум, який розгортається від глибокого відчуття себе до

вербалізованих, концептуалізованих ідей про себе, де немає кінцевої кількості уявлень про себе «Я».

Більшість сучасних учених І. Булак, С. Кузікова, К. Ушакова вважають, що найбільш струнку і логічну концепцію запропонував англійський вчений Р. Бернс, який займався питаннями самовизначеності. Разом з К. Роджерсом він визначає «Я-концепцію» як динамічний набір поглядів, характерний для кожної людини, яка має свою ієрархічну структуру. Він стверджує, що «Я-концепція» – це колекція усіх уявлень індивіда про себе, яка поєднується з їх оцінкою, тобто «Я-концепція» – це описовий компонент (Я-образ) + оцінний компонент (Я-повага). Р. Бернс виділив чотири складові компоненти «Я-концепції», які дозволяють конкретизувати її змістову сторону: описовий, оціночний, поведінковий, когнітивний [60].

Описовий компонент, пов'язаний зі ставленням до себе чи особистих якостей, наприклад, самооцінка чи самосприйняття.

Оцінний компонент, який при спробі самоохарактеризувати пов'язаний з особистісним, оціночним результатом або розглядається «Я-концепція» – є сукупністю не тільки певних висловлювань, опис властивостей особистості, а й усіх їхніх оціночних характеристик і пов'язаних з ними певних переживань.

Вчений В. Ключко, у своїх наробках «виокремлення описового та оцінного компонентів дозволило розглядати «Я-концепцію» як сукупність установок, спрямованих на себе, у визначенні яких виділяються три основні елементи:

- переконання, яке може бути виправданим і невиправданим (когнітивний компонент ставлення);
- емоційне ставлення до цього переконання (емоційно-оцінний компонент);
- відповідна реакція (поведінковий компонент)»[17].

Р. Бернс визначає ці елементи наступним чином:

- образ «Я», як уявлення особистості про себе;

- самооцінка розглядається як оцінка уявлення про певне значення через поведінковий аспект;
- реакція поведінкового спрямування є потенційною, як конкретна дія, що зумовлена Я-образом і самооцінкою.

Когнітивний компонент, пов'язаний із самопізнанням, як способом характеристики унікальності кожної особистості через сукупність її індивідуальних особливостей, наслідком чого є розвиток індивідом системи уявлень про себе чи образу «Я» [28]. Ці уявлення індивіда про свою значущість можуть йому здаватися переконливими, не дивлячись на ситуацію яка могла б скластися.

Поведінковий компонент, який реалізується відповідно до «Я-образу» та оцінки свого «Я», тобто пов'язаний з безпосереднім вираженням установок індивіда у своїй поведінці. До підструктурних елементів цього компонента належать: саморегуляція, яка відбувається на першому рівні саморегуляції; і самоконтроль – комплексна дія якого реалізується на другому рівні саморегуляції [7], що створює передумови для самовиховання і саморозвитку поведінково-результативний компонент «Я-концепції».

На думку Р. Бернса, кожен із цих компонентів можна представити у трьох модальностях: реальне «Я»: «Яке відображає ті установки, які пов'язані з актуальними здібностями, ролями, статусами («Я дійсно»); соціальне «Я» (дзеркало), яке відображає ті установки, пов'язані з думкою людини про те, якою її бачать інші («Я очима інших»); ідеальне «Я», що відображає установки, пов'язані з уявленнями людини про бажане чи небажане «Я» («Я», яким хотів би бути», «Я», яким я боюся стати в майбутньому»)). По-іншому це означає, що «Я-концепція» впроваджується Р. Бернсом як термін визначення усіх уявлень про себе особистістю.

Мотиваційний компонент «Я-концепція» розуміється як особливу форму внутрішньої активності, основною функцією якої є регуляція поведінки та діяльності особистості, спрямованої на реалізацію мотиву [23].

Людина як соціальна істота не може уникнути багатьох соціальних та культурних ролей, стандартів і оцінок, зумовлених умовами життя в суспільстві (процес соціалізації). Він стає об'єктом як власних суджень, так і оцінок інших людей, з якими спілкується, і якщо людина прагне отримати схвалення оточення, він повинен відповідати загальноприйнятим стандартам.

Отже, функціями «Я-концепції» є:

- ✓ інтерпретація минулого досвіду;
- ✓ дії особистості в конкретній ситуації;
- ✓ інтерпретація дій інших;
- ✓ визначення рольових очікувань особистості, тобто уявлень про те, що має статися.

Таким чином, саме «Я-концепція» визначає інтерпретацію досвіду та виступає джерелом очікувань особистості, будучи важливим фактором організації його психіки та поведінки. Він утворюється під впливом різних зовнішніх впливів, які людина відчуває. Особливо важливі для неї контакти зі значущими людьми, які визначають уявлення людини про себе. У перші дні будь-які соціальні контакти мають формувальний вплив. Проте з моменту свого народження «Я-концепція» стає активним початком, важливим фактором інтерпретації досвіду, сприяє досягненню внутрішньої злагодженості особистості, є джерелом очікувань.

«Я-концепцію» індивіда необхідно розглядати в трьох часових вимірах:

- минуле, як інтерпретація досвіду;
- дані як дії особистості в конкретній ситуації;
- майбутнє, як побудова майбутніх перспектив (очікувань особистості) [53].

Проблема часових «модусів» у структурі «Я-концепції» настільки ж традиційна для психологічного дослідження особистості, як і проблема «Я-концепції» взагалі. На основі науково-теоретичного аналізу Є. Белінська зазначає, що в аналізі можливих факторів формування уявлень про себе явно чи приховано присутня «ідея часу» «Я-концепція», і залежно від конкретних

теоретичних пристрастей дослідників змінювалися лише її акценти. Багато дослідників звернулися та посилаються на ідею актуалізації тимчасового «модусу» «Я-концепції» в аналізі мотивації. Ідея тимчасового представлення всіх психотерапевтичних практик і традиційно вважається найважливішим психічним показником психічного здоров'я людини» [18].

Починаючи з класичних робіт У. Джемса, поняття «Я-концепція» включало не тільки реальне самовизначення, але й те, як індивід сам оцінює можливості свого розвитку в майбутньому. Саме уявлення про теперішнє «Я» (яке стосується майбутнього) було покладено цим автором в основу самооцінки, як одного з фундаментальних компонентів «Я-концепції». Під час подальшої активної емпіричної розробки проблеми «Я-концепції» ідея суб'єктивної «тимчасової розгортки» «Я-образу» залишалася певною мірою постійною, а автори розглядали її в різних контекстах М. Розенберга, Г. Каплана, В. Століна, Р. Бернс, Х. Маркус, П. Нуріус, Д. Майерс та ін.

Так, на думку М. Розенберга та Г. Каплана, існують різні «плани функціонування» «Я-концепції» (план реальності, план фантазії, план майбутнього тощо). «Об'єктивна» структура та «суб'єктивне» існування. У рамках аналізу структури «Я-концепції» як цілісної сутності вони вводять поняття «можливе Я», яке розробляється більш детально і у відриві від уявлення про його рівневу структуру в концепції Г. Маркуса, де була зроблена певна спроба розв'язати проблему мінливості/стабільності «Я», у своїй концепції він запропонував усунути це протиріччя шляхом введення поняття «робоча Я-концепція», яка визначається як «Я-концепція» в сьогоденні та в даному соціальному контексті взаємодії, як частина загального репертуару «Я», що визначається на мікро- та макросоціальному рівні.

Відповідно до феноменологічного підходу в психології, у саморозумінні людина виходить із вражень минулого та теперішнього досвіду, спираючись на центральну ланку – сприйняття, а не з позиції зовнішнього спостерігача. Згідно з цим, людина не може змінити самі події, але може змінити їх

сприйняття та інтерпретацію. За Д. Майерсом, «Я-концепція» – це «Я-структури» (психічні моделі), за допомогою яких ми організуємо своє життя. «Я-структура» – це віра в себе (самовпевненість), яка організує і спрямовує процес у «Я-концепція» індивіда є важливим фактором організації психіки і поведінки індивіда, оскільки визначає інтерпретацію досвіду і є джерелом очікувань індивіда. На думку В. Агапова, вона «виступає як механізм регуляції у відносинах індивіда до себе і зовнішнього світу. Вона формується за законами логіко-лінгвістичного мислення. Вона пов'язує якості про себе і зовнішній світ у минулому, майбутньому Частково існує в полі несвідомого, однак у різні вікові періоди особистості цей часовий простір не такий, як у конкретній життєвій ситуації. Так, наприклад, у підлітковому віці важливість цього часового виміру збільшується, тоді як у молодості майбутнє стає важливішим.

Як стверджують деякі науковці, у будь-який момент «Я-концепція» «Я» є фактично діючою «Я-концепцією», яка відкрита для змін у відповідь на новий досвід, нові реакції та нову інформацію, що має відношення до індивіда. Людина знає про інші можливі «Я», якими вона могла б стати. Але навіть якщо вона має чітке уявлення про своє майбутнє, інші люди зазвичай сприймають лише теперішнє «Я», і розбіжність між цими уявленнями може бути джерелом дискомфорту. Ще більшим прикро може бути розбіжність між тим, ким ми є, і ким хочемо бути. Крім оптимістичних і песимістичних уявлень про майбутнє «Я», люди також відрізняються тим, скільки можливих альтернативних варіантів «Я» вони собі уявляють: багато або обмежену кількість.

Дослідження показують, що люди, які мають дуже невелику кількість можливих майбутніх «Я», емоційно вразливі до зворотного зв'язку. Наприклад, якщо студент розглядає двадцять різних варіантів майбутньої професії, інформація про те, що він не має необхідних здібностей до однієї з них, не має великого значення, оскільки існує дев'ятнадцять інших можливостей. Однак якщо плани пов'язані тільки з однією професією,

інформація про відсутність необхідних здібностей буде просто катастрофічною. Таким чином, виходить, що складні уявлення про структуру власного «Я» (за умови, що вони цілком реалістичні) емоційно корисніші за прості.

За даними сучасного дослідження, «Я-концепція» змінюється з кожним віковим етапом та під певними впливовими ситуативних факторів: наприклад, початок служби в армії, вступ до університету, втрата або отримання нової роботи.

На думку дослідників, поняття «Я» далеко не усталене, і зовнішні події можуть викликати його зміни. Нещодавні дослідження показали, що ці зміни відбуваються майже автоматично, коли людина піддається впливу різних групових ідентифікацій, які можуть мати відношення до неї самої [24].

С. Кузікова звертає увагу на те, що гармонізація «Я-концепції» особистості в напрямку розвитку позитивного самосприйняття, адекватної самооцінки позитивно впливає на її установки та поведінку [19].

Таким чином, теоретичний огляд дозволяє визначитися з трактуванням концепції «Я-концепції» особистості як структурованого та динамічного психологічного утворення уявлень людини про себе, що включає когнітивний, афективний, поведінковий та мотиваційний компоненти.

Науковці підкреслюють, що «Я-концепція» відіграє потрійну роль: вона сприяє досягненню внутрішньої самоузгодженості особистості, визначає інтерпретацію досвіду та є джерелом очікувань. «Я-концепція» виникає на основі взаємодії з середовищем, насамперед із соціальним оточенням. Це система особистих поглядів, самосприйняття, яка виступає найважливішою детермінантою відповідних реакцій особистості на оточення.

1.3. Дослідження співвідношення концепції «Я» та професійного самовизначення

У психологічній літературі сучасності уявлення людини про себе або «Я-концепція» розглядається як внутрішній аспект самовизначення – об'єктивна оцінка своїх уявлень про себе і своїх можливостей у досягненні певних цілей, пов'язаних з професійним самовизначенням. Причому Ефективність самовизначення в професії залежить не стільки від зовнішніх умов та обставин, а від того, як людина внутрішньо усвідомлює та оцінює свої можливості та особистість і властивості при здійсненні конкретної діяльності. Сукупність уявлень людини про себе виступає детермінантою професійного самовизначення [18].

«Я-концепція» формується у зв'язку з самоактуалізацією особистості. Прагнення до актуалізації є спонукальним стимулом для розвитку «Я-концепції». Я-образи, що складають «Я-концепцію», у дорослому віці збагачуються досвідом активної самоідентифікації людини як людини, батька, професіонала, керівника – підлеглого і громадянина тощо. «Я-концепція» дорослої людини продовжує розвиватися під впливом різних зовнішніх і внутрішніх подразників. Для неї особливо важливі контакти з важливими людьми, які на етапі ранньої дорослості продовжують впливати і значною мірою визначають самооцінку особистості. «Я-концепція» виступає детермінантою професійного самовизначення, оскільки вибір професії залежить не стільки від зовнішніх умов і обставин, скільки від того, як людина внутрішньо усвідомлює і оцінює свої можливості і особистісні властивості в реалізації своєї діяльності. конкретна діяльність. Як наголошує розробник теорії професійного розвитку Д. Сьюпер, люди прагнуть вибрати професію, яка відповідає їх самооцінці [37]. І саме від уявлення людини про себе та своїх можливостей залежить успіх у професійній діяльності.

Д. Сьюпер вважає вибір професії як однією з фаз професійного розвитку, який базується на «самоконцепції» індивіда, і як відносно цілісному

формуванні. Старіння людини призводить до зміни цієї цілісної формації. Згідно з його теорією, вибір професії фактично ототожнюється з вибором методу саморозуміння. За словами Д. Сьюпер, як об'єктивні, так і суб'єктивні умови професійного розвитку змінюються залежно від часу та досвіду, які зумовлює багаторазовий професійний вибір.

Сучасні вчені по-різному розглядають саму проблему вибору майбутньої «професії». Так, у першому варіанті «Я» «вибираю» професію, професійна самосвідомість структурується через усвідомлення своєї приналежності до професійної спільноти, визначення відповідності професійним стандартам, через усвідомлення особистих способів успішної діяльності, свого стилю в професії. У другому варіанті «Я» «будує» професію, трансформується в ній з часом, професійна самосвідомість функціонально здійснюється через конструювання майбутнього результату діяльності, формування професійних планів, визначення вектора діяльності. самовдосконалення та професійні перспективи, загальне усвідомлення впевненості у завтрашньому дні. Третій варіант – діалогічний – професійна самосвідомість визначається як «процес, що має діалогічну форму не завжди усвідомленого спілкування з собою»; професійна самосвідомість формується на основі співвідношення образу професії та «Я» на певному етапі розвитку особистості під впливом способу життя, який вимагає від людини самоконтролю та рефлексії над власними вчинками та дії, нести за них відповідальність [36].

У процесі професійного самовизначення особистості, входження її в професійне середовище із загальної виділяється професійна «Я-концепція», яку О. Стельмах визначає «особистісне становлення в поєднанні когнітивного (уявлення про себе як професіонала, своєї професії, професійного співтовариства, ідеального професіонала, свої професійно важливі якості, свої пізнавальні психічні процеси, психічні властивості, фізичні якості), емоційно-оцінного (самооцінка та самоствавлення), поведінкові (стратегії подолання стресових ситуацій, почуття обов'язку, готовність до ризику, стресостійкість), мотиваційні (мотивація вибору

професії та професійна мотивація служби) та духовно-ціннісні (моральність, духовні цінності, емпатія, альтруїзм, віра в Бога) компоненти» [24].

Формування професійної «Я-концепції» відбувається під час професійної підготовки. Саме в цей період відбувається оволодіння спеціальними навичками та вміннями через спілкування майбутніх спеціалістів і викладачів (у формі трансляції викладачем особистого та соціального професійного досвіду), адаптацію до нового соціального статусу майбутнього фахівця [53].

Формування та становлення професійної «Я-концепції» є складним і багаторівневим процесом. Формування ідеального образу «Я-професіонал» відбувається на рівні «Я-ідеалу».

Важливим процесом є інтеграція знань про професійні моделі в єдину (можуть використовуватися як наявні теоретичні моделі, так і сукупність рис особистості відомих професіоналів, або модель може відповідати особистості значимого професіонала тощо), емоційне сприйняття цього іміджу і поява мотивації, досягнення установок на цей образ, тобто спрямованість Про професійну самореалізацію. На рівні «само реального» відбувається: відображення професійних знань, навичок, якостей, і на цій основі формується реальний образ «Я-професіонала»; оцінка цього зображення з точки зору дотримання його ідеального зображення «Я-професіонал» і професійне самовдосконалення. На рівні «Я-дзеркала» відбувається відображення ставлення до особистості інших фахівців, а в деяких випадках професійна самооцінка особистості сильно залежить від оцінки інших фахівців; тому може виникнути бажання виправдати очікування значущих професіоналів [16].

Вже в процесі професійної підготовки професійна самооцінка майбутнього фахівця виступає як механізм регуляції та стимулювання процесу формування професіоналізму.

На етапі адаптації до специфіки професійної діяльності відбувається шліфування професіоналізму молодого спеціаліста як суб'єкта праці. За цих

умов особливу роль набуває професійна самооцінка – вона стає фактором професійного саморозвитку. У процесі адаптації до професійної діяльності самооцінку поділяють на самооцінку результату – оцінку досягнутого і задоволення чи незадоволення результатами, і самооцінку потенціалу, тобто оцінку своїх потенційних можливостей, віра в себе, впевненість у собі як професіонала.

Таким чином, результати дослідження О. Садкової свідчать про те, що професійна самооцінка суттєво визначається всіма чинниками життя, включаючи ті, що виходять за рамки професіоналізації. Особливо важливим є фактор відносин особистості з посиланнями, значущими людьми. Крім того, професійна самооцінка зменшується несприятливими життєвими подіями, і це відбувається навіть тоді, коли вони безпосередньо не стосуються професійної діяльності особистості [47, 17].

Велика роль у формуванні професійної самооцінки відіграє порівняння значущим професіоналом професійних якостей особистості, особливо в молодості, а також процес формування професійної ідентичності [57].

У період професійної адаптації утворення професійної свідомості, що є основою змісту професійної діяльності. Як зазначає Н. Машенко, професійна самодослідність – це «усвідомлення та переживання людиною професії як особистісно-значущої», а основним компонентом професійної самосвідомості є образ «Я-фахівець» [13].

На думку Є.О. Клімова, розвинена самосвідомість майбутнього фахівця є однією з умов формування оптимального індивідуального стилю у вирішенні трудових завдань, з максимальним використанням своїх достоїнств і компенсацією недоліків [58].

Тому «Я-концепція» є не просто продуктом самосвідомості, а й важливим чинником детермінації поведінки людини, таким внутрішньо-особистісним утворенням, яке багато в чому визначає спрямованість її активності, поведінки в ситуаціях вибору, контакту.

Самореалізація – це реалізація індивідуально-особистих моментів «Я» через особисті намагання і через процес спільної діяльності з іншими людьми. Соціальний лад, історичні обставини, природні та екологічні умови, соціальне середовище і навіть випадок визначають прояв людської діяльності.

Проте людина може усвідомити своє «Я», тому що вона здатна усвідомлювати свою цінність, підніматися над обставинами, мати плани і цілі діяльності, враховувати реальну ситуацію і віддалені наслідки. Оцінка самореалізації, яка визначається до системи оцінки психічної діяльності кожної людини, відображає задоволеність суспільства особистістю та задоволеність особистості соціальними умовами.

Тому ефективність самореалізації залежатиме не тільки від реальних зовнішніх умов, а й від того, як людина їх розуміє і оцінює по відношенню до себе. Це розуміння та оцінка зумовлена знаннями та практичним досвідом, особистими характеристиками та соціальними навичками. Самореалізація багато в чому визначає формування професійного шляху людини.

Має самореалізація вагомe значення на життєвому розвитку людини, багато в чому визначає його. Передумови самореалізації закладені в самій природі людини і існують як передумови, які з розвитком особистості та формуванням її особистісних властивостей стають основою здатності до самореалізації. Образ світу також змінюється протягом життя людини. Вона повинна ставати все більш повною і адекватною.

Проте умовою успішної самореалізації є динамічна, функціональна єдність, де образ світу й образ «Я» як би збалансовані через адекватне розуміння свого місця у світі та використання адекватні соціальні навички. При тому чи іншому порушенні цього балансу людині доводиться шукати умовні компенсаторні шляхи вирішення проблем самореалізації за типом психологічного захисту.

Успіх професійної самореалізації формує певні основи які дають поштовх до позитивної професійної адаптації людини при обранні професійної діяльності.

Отже, «Я-концепція» сучасними вченими розглядається як внутрішній аспект самовизначення особистості. Успішне професійне самовизначення, яке веде до самоствердження особистості у професіях, залежить від зовнішніх чинників та умов різних обставин, а також від індивідуальних особливостей індивіда, певних об'єктивних уявлень про свою значущість та певних можливостей для досягнення мети, що пов'язані з професійним самовизначенням, та характерними ознаками її «Я-концепції».

РОЗДІЛ II. ВИВЧЕННЯ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ЯК ЧИННИКА ВИБОРУ МАЙБУТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ

2.1. Психологічні особливості емпіричного дослідження та його організація

Вибірка досліджуваних. Емпіричне дослідження проводилося зі студентами 3-4 курсів. Вибірку склали 20 студентів-психологів 4 курсу ЧНУ ім. Ю. Федьковича та 20 студентів-психологів 3 курсу Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи. Вік досліджуваних (19-21 р.).

У психології існує багато методик, проте не існує жодної методики безпосередньо для дослідження «Я-концепції», що дає 100% результат. Для дослідження «Я-концепції» з'ясовується характер самооінки та індивідуально-психологічні особливості особистості, що виступають складовою інтегральної характеристики цього феномену. Тому для дослідження «Я-концепції» студентів-психологів нами була обрана методика дослідження самооінки Дембо-Рубінштейн в модифікації А. М. Прихожан. Методика Шістнадцяти факторного опитувальника Р. Кеттелла у адаптації В.І. Похилько, О. С. Соловейчика, О. Г. Шмельова. Методика Еверетта Шострема (САМОАО), у адаптації Н.Ф. Каліної та в стандартизації та валідації А.В. Лазукіан на визначення рівня самоактуалізації студентів-психологів.

Методика дослідження самооінки Дембо-Рубінштейн в модифікації А. М. Прихожан заснована на безпосередньому оцінюванні досліджуваними ряду особистісних якостей таких, як:

- 1) здоров'я;
- 2) розум, здібності;

- 3) характер;
- 4) авторитет у однолітків;
- 5) вміння багато робити своїми руками;
- 6) зовнішність;
- 7) впевненість в собі.

Ця методика допомагає визначити три ключові параметри самооцінки: висоту, реалістичність і стійкість.

Будь-яка людина оцінює свої здібності, можливості, характер і т. д. Рівень розвитку кожної якості людської особистості можна умовно відобразити вертикальною лінією, нижня точка якої буде символізувати найнижчий розвиток, а верхня – найвищий. Досліджуваному видається бланк, на якому зображено сім ліній, висота кожної – 100 мм, із зазначенням верхньої, нижньої точок і середини шкали. При цьому верхня і нижня точки відзначаються помітними рисами, середина – ледь помітною точкою.

Досліджуванним пропонується сім таких ліній, і на кожній пропонується відзначити рисою (-) рівень розвитку у себе відповідних якостей в даний момент часу (показник самооцінки) і відзначити хрестиком (x) рівень домагань, тобто при якому рівні розвитку цих якостей, сторін вони були б задоволені собою або відчували гордість за себе.

При обробці враховується шість шкал (перша, тренувальна – «здоров'я» – не враховується). Кожна відповідь виражається в балах, і за шістьма шкалами розраховується середня величина показників рівня домагань і самооцінки. Отримані показники порівнюються з кількісними характеристиками по таблиці і виявляються рівні домагань і самооцінки досліджуваного.

Наступна методика призначена для вивчення структури особистості дорослих людей (Шістнадцяти факторний опитувальник Раймонда Кеттелла, 16PF). Вона була розроблена групою американських психологів під керівництвом Раймонда Кеттелла. В даний час це один з найбільш поширених анкетних методів оцінки індивідуально-психологічних

особливостей особистості як за кордоном, так і у нас в країні. Опитувальник універсальний, практичний, дає багатогранну інформацію про індивідуальність людини. Він призначений для дослідження широкої сфери індивідуально-особистісних відносин. Відмінною рисою даного опитувальника є його орієнтація на виявлення відносно незалежних 16 факторів (шкал, первинних рис) особистості. Вони були виявлені за допомогою факторного аналізу з найбільшого числа поверхневих рис особистості. Кожен фактор утворює кілька поверхневих рис, об'єднаних навколо однієї центральної риси. Необхідно відзначити, що опитувальник діагностує риси особистості, але не мотиваційно-потрібну сферу (мотиви, потреби, інтереси і цінності), яка вимагає застосування інших методик. Адаптований варіант опитувальника був розроблений В. І. Похилько, О. С. Соловейчиком, О. Г. Шмельовим.

Методика складається з опитувальника, бланка для відповідей і ключа. Тест розроблений в двох паралельних формах А і В, що відрізняються тільки формулюванням питань. Опитувальник А включає 187 питань, які допоможуть з'ясувати особливості характеру і побудувати профіль особистості. Опитувальник призначений для дослідження дорослих (від 16 років), які мають освіту не менше 8-9 класів.

Перед початком опитування досліджуваному дають спеціальний бланк, на якому він, по мірі прочитання, повинен робити певні помітки. Попередньо дається відповідна інструкція, що містить інформацію про те, що повинен робити досліджуваний. Відведений час виконання 25-30 хвилин. У процесі відповідей на питання експериментатор контролює час роботи досліджуваного і, якщо досліджуваний відповідає повільно, попереджає його про це. Дослідження проводиться індивідуально в спокійній, діловій обстановці.

Об'єктивізація психологічного дослідження передбачає використання стандартизованих, тобто мають обробку отриманих даних проводиться за допомогою ключа. Збіг відповідей досліджуваного з «ключем» оцінюється в

два бали для відповідей «а» і «с», збіг відповіді «b» – в один бал. Сума балів по кожній виділеній групі питань дає в результаті значення фактора. Винятком є фактор «В» – тут будь-який збіг відповіді з «ключем» дає 1 бал.

У разі аналізу відповідних листів на них по черзі накладаються «ключі» і записується сума балів по кожній з 17 характеристик особистості (16 особистісних факторів + фактор самооцінки). Отримане значення кожного фактора переводиться в десятибальну шкалу – так звані стени (стандартні одиниці) за допомогою наведених таблиць (Додаток В).

Отримані дані аналізуються по кожній характеристиці. Стени розподіляються по біполярної шкалою з крайніми значеннями в 1 і 10 балів. Відповідно, першій половині шкали (від 1 до 5,5) присвоюється знак «-», другий половині (від 5,5 до 10) знак «+». З наявних показників за всіма 16 факторам будується так званий «профіль особистості».

При загальному розмаху варіативності даних в 10 стени, середні значення складають 5,5 стена. Оцінки в 4 і 7 стена вказують на незначні відхилення характеристик особистості від середньої. Яскрава вираженість якості пов'язана з оцінкою 1-3 і 8-10 (з огляду на біполярність кожного фактора).

Визначення рівня самоактуалізації та особливостей психологічного здоров'я особистості досліджують за допомогою методики Еверетт Шострем (САМОАО), у адаптації Н.Ф. Каліної та в стандартизації та валідації А.В. Лазукіан. В основі методики знаходиться гуманістична теорія особистості А. Маслоу, який головною характеристикою особистості вважав потяг до самовираження, самоактуалізації, в основі яких лежить потреба приносити людям добро. Проте потреби в самоактуалізації задовольняються лише за умов задоволення інших потреб (Ієрархію потреб А. Маслоу), передусім фізіологічних [26].

САМОАО складається зі 100 пунктів, кожен з яких включає два судження ціннісного чи поведінкового характеру, побудованих за принципом вимушеного вибору, що дозволяє зареєструвати два базові та десять

додаткових параметрів самоактуалізації. Судження не є обов'язково строго полярними.

До опитувальника входять дві основні шкали особистісної орієнтації: перша (часова), що показує, наскільки людина може жити в сьогоденні, не відкладаючи це на майбутнє та не намагаючись повернутися у минуле; друга (опори або підтримки), що вимірює здатність особистості покладатися на себе, а не на сподівання або оцінку інших людей. Крім того, 10 додаткових шкал, що вимірюють такі якості, як самоповага, спонтанність, буттєві цінності, позитивність поглядів на людську природу, що характеризують основні життєві сфери особистостей, що само актуалізується.

Досліджуваному пропонується з двох варіантів тверджень вибрати той, який більше подобається або краще узгоджується з особистісними уявленнями, точніше відображає думки. Тут немає вірних або невірних відповідей.

На основі підбору методик з дослідження нами було створену анкету для збору даних для опису та аналізу отриманих результатів (Додаток В).

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

За результатами емпіричного дослідження за методикою Дембо-Рубінштейна в модифікації А. М. Прихожана на визначення самооцінки студентів-психологів дозволяє визначити три ключові параметри самооцінки: зріст, реалістичність і стійкість. Отримані результати структуровано у вигляді (Див. таблиці 2.1.)

Таблиця 2.1.

*Результати дослідження самооцінки за методикою
Дембо-Рубінштейна у % значенні*

	Завищений		Знижений		Реалістичний	
Рівень (домагань)	5	12,5%	7	17,5%	28	70%
Рівень самооцінки	5	12,5%	7	17,5%	28	70%

Як видно з таблиці 2.1., із 40 досліджуваних, які брали участь у дослідженні особливостей особистісного розвитку за методикою у 5 осіб виявлено нереальний (завищений) рівень самооцінки, причому у 7 осіб було виявлено низький рівень самооцінки, а у решти – 28 осіб виявлено реалістичний рівень самооцінки. Більш наочні результати отриманих даних наведено у вигляді (Див. рис. 2.1.)

Рисунок 2.1.

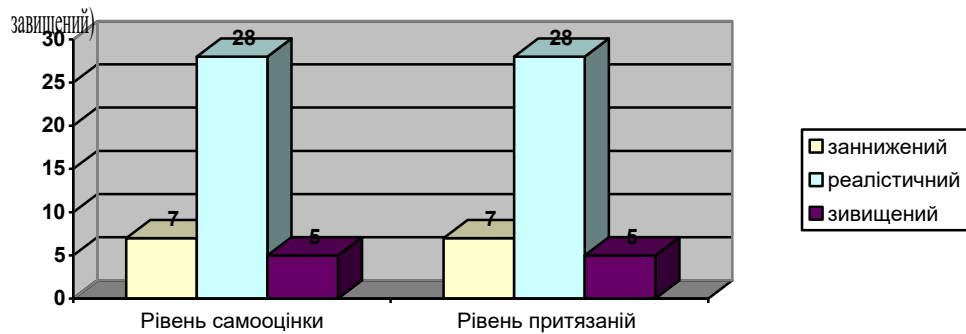

Рис. 2.1. Результати % значення самооцінки студентів-психологів за методикою Дембо-Рубінштейна

Дослідження А.К. Маркова свідчать про важливість самооцінки у навчально-виховному процесі, на її думку, освітні та професійні очікування взаємопов'язані з «Я-образом» і впливають на навчальну мотивацію студента. У ситуації, коли студент не має високого рівня домагань, але він отримує високу оцінку, для нього це несподіваний результат і успіх приписується нестійкому зовнішньому чиннику – успіху.

З іншого боку, якщо провал на іспиті очікуваний і має місце у такого студента, то студент пов'язує це зі стійкими внутрішніми факторами – низькими здібностями. Тобто успіх не підвищує самооцінку, а невдача знижує її ще більше. Якщо така тенденція триває досить довго і не має педагогічного та психокорекційного впливу, то це призводить до неадекватно заниженого «Я-образу» в навчально-професійній діяльності майбутнього фахівця.

Так, при аналізі результатів дослідження помітно, що у 25% досліджуваних рівень самооцінки вищий або нижчий від реального.

Зазначимо, що успішність вибору професії залежить від рівня самооцінки: якщо рівень домагань завищений, то обрана професія, зрештою, розчаровує.

Низька самооцінка також негативно впливає на вибір професії та розвиток особистості.

2.3. Методика дослідження Шістнадцяти факторного опитувальника Раймонда Кеттелла

За результатами методики дослідження Шістнадцяти факторного опитувальника Раймонда Кеттелла на вивчення структури особистості дорослих людей (16PF) досліджувані поділилися на три групи. Низьким рівнем ми вважаємо 1-3 стени, середнім – 4-7, високим – 8-10. (Див. табл. 2.2.)

Таблиця 2.2.

Результати відсоткового значень за методикою Раймонда Кеттелла

Фактор	Низький		Середній		Високий	
	К-ть	Відсоток	К-ть	Відсоток	К-ть	Відсоток
A	6	15%	19	47,5%	15	37,5%
B	2	5%	20	50%	18	45%
C	6	15%	21	52,5%	13	32,5%
E	17	42,5%	15	37,5	8	20%
F	7	17,5%	19	47,5%	14	35
G	5	12,5%	24	60%	11	27,5%
H	7	17,5%	16	40%	17	42,5%
I	6	15%	24	60%	10	25%
L	12	30%	19	47,5%	9	22,5%
M	10	25%	19	47,5%	11	27,5%
N	5	12,5%	24	60%	11	27,5%
O	13	32,5%	19	47,5%	8	20%
Q1	9	22,5%	24	60%	7	17,5%
Q2	7	17,5%	19	47,5%	14	35%
Q3	9	22,5%	21	52,5%	10	25%
Q4	7	17,5%	27	67,5%	6	15%
17	8	20%	19	47,5%	13	32,5%

Фактор А «замкнутість-комунікабельність» орієнтований на вимірювання комунікабельності людини в малих групах і здатності встановлювати прямі, міжособистісні контакти. Згідно з отриманими результатами, 37,5% досліджуваних емоційні, легкі в спілкуванні, готові до співпраці (Див. рис. 2.2).

Вони можуть бути лідерами в невеликих групах і віддають перевагу роботі з людьми, орієнтованими на соціальне схвалення. Такі люди часто вибирають роботу з людьми. Більшість досліджуваних – 47,5% – демонструють середній рівень фактора А. Ці особи більш стримані, але досить легкі в спілкуванні. Низький рівень цього фактора мають 15% досліджуваних. Вони схильні до жорсткості, холодності, скептицизму і відчуженості. Такі особистості вважають за краще працювати самостійно, речі їх приваблюють більше, ніж люди. Такі особи схильні до акуратності, жорсткості в діяльності, особистому ставленні. Зазвичай вони безкомпромісні і критичні, непохитні і навіть жорсткі (Див. рис. 2.2.)

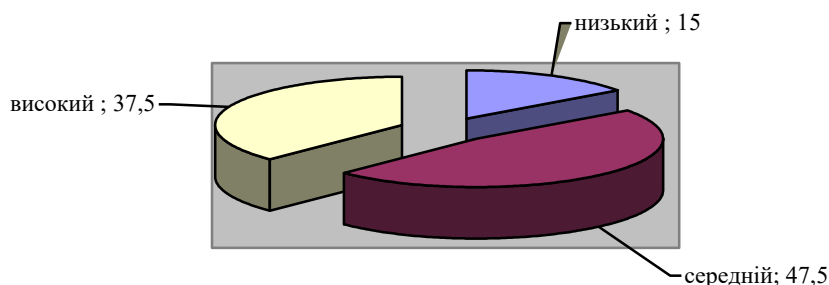

Рис. 2.2. Структура вираженості фактора А у %

Фактор Б орієнтований на вимірювання оперативного мислення та загального рівня вербальної культури та ерудиції. Цей фактор не є суворо перевіреним, тому результати є орієнтовними. Як показує дослідження, значна частина досліджуваних (45%) мають високий рівень цього фактора (рис. 2.3). Мають досить високий рівень загальної культури, особливо словесної. Розвинене абстрактне мислення, працездатність, кмітливість. Швидко сприймають і засвоюють новий матеріал. Високі показники свідчать

про відсутність зниження інтелектуальних функцій при патологічних станах.

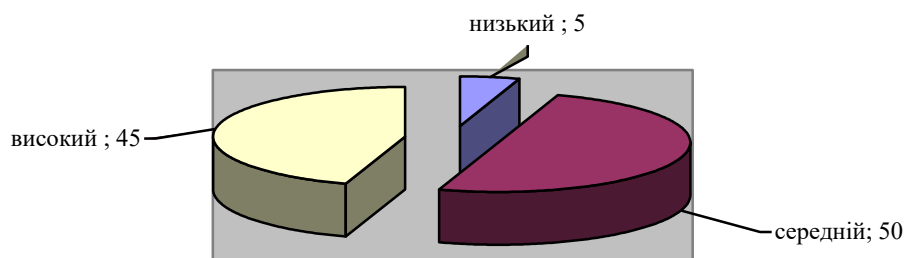

Рис. 2.3. Структура вираженості фактора В у %

50% досліджуваних мають середній бал. Це також інтелектуально розвинені особистості, які мислять абстрактно і здатні до навчання. Низький показник у 5% респондентів свідчить про тенденцію повільніше сприймати матеріал під час навчання, що відображає або низький інтелект, або є наслідком зниження функцій внаслідок психопатології. Низькі показники також можуть залежати від інших характеристик особистості: тривоги, фрустрації, низького рівня освіти.

Фактор С характеризує зрілість емоцій. Загалом фактор має генетичне походження і спрямований на вимірювання емоційної стійкості; значною мірою співвідноситься з поняттями слабкої і сильної нервової системи (за І. П. Павловим). Психоаналітики намагалися описати цей фактор як его-сила і его-слабкість. Згідно з методикою Кеттелла, людина з полюсом С– легко дратується певними подіями або людьми, не задоволений життєвими ситуаціями, власним здоров'ям, крім того, ця людина слабохарактерна. Однак таке тлумачення є досить ортодоксальним, оскільки не враховує пластичності емоційної сфери. Люди з високим балом за фактором С+ з більшою ймовірністю будуть лідерами, ніж ті, чиї показники за цим фактором ближче до полюса С. З іншого боку, управлінська команда має широкий спектр показників фактора С; деякі з них мають низькі значення цього фактора (можливо, це реакція втоми і тривоги при стресі).

Як бачимо з рис. Високий рівень мають 32,5% респондентів, що свідчить про те, що такі особи емоційно стійкі, витривалі, емоційно зрілі, спокійні, стійкі в інтересах, орієнтовані на реальність, працездатні (Див. рис. 2.4).

Вони можуть бути жорсткими. Такі люди мають високі моральні якості та дотримуються суспільних моральних норм. Іноді вони виявляють смиренність перед обличчям невирішених емоційних проблем. 52,5% мають середній рівень. Це чутливі особистості, менш емоційно стійкі, їх легко засмутити, але вони тверезо оцінюють дійсність, активні і досить зрілі. Низький рівень спостерігається у 15% досліджуваних. Для них характерна емоційна нестійкість, імпульсивність. Такі особистості піддаються впливу почуттів, мінливі в настрої, легко засмучуються, нестійкі в своїх інтересах. Низька толерантність до фрустрації, дратівливість, стомлюваність. Для роботи психологом можна мати низькі оцінки за цим фактором, так як в цій професії не потрібно швидке прийняття рішень, тут потрібна емоційна стійкість і здатність приймати рішення самостійно (Див. рис.2.4.).

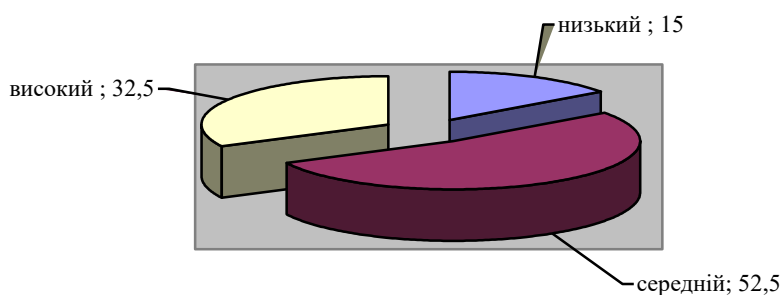

Рис. 2.4. Структура вираженості фактора С у%

Фактор Е характеризує ступінь «підпорядкування – домінування». Він пов'язаний із соціальним статусом і зазвичай вищий у лідерів. Аналізуючи ознаки, 20% досліджуваних мають високий рівень вираження фактора (Див. рис. 2.5). Їм властиві самостійність, незалежність у мисленні, наполегливість, упертість, вони керуються власними правилами поведінки, схильні до авторитарної поведінки. Це впевнені в собі і незалежні люди, які

не визнають авторитетів. У своїй поведінці такі особистості відчують потребу в автономії. Середній рівень майбутнього показали 37,5% досліджуваних. Сюди входять особи в діапазоні індикатора 4-ї стіни – скромні, покірні, м'які, поступливі особи до 7-ї стіни – незалежні, агресивні, домінуючі особи.

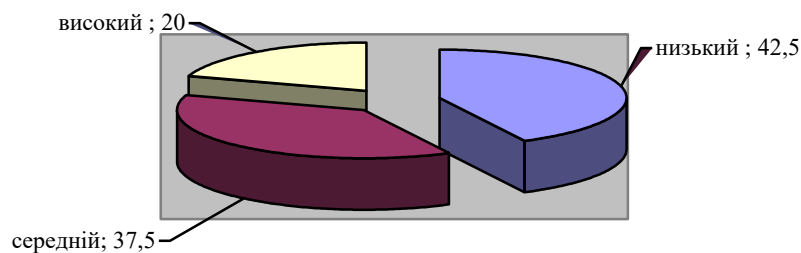

Рис. 2.5. Структура вираженості фактора E у %

Більшість досліджуваних (42,5%) мають низький рівень цього фактора, що можливо через відносно молодий вік досліджуваних та їх стать (переважна більшість – дівчата). З віком оцінка цього фактора змінюється. Для низького рівня характерні: м'якість, поступливість, тактовність, залежність, покірність, повага, сором'язливість, готовність взяти на себе провину, скромність, експресивність, схильність легко виходити з рівноваги.

Фактор F («стриманість-експресивність») орієнтований на вимірювання емоційного забарвлення та динамічності процесів спілкування. Серед досліджуваних високий рівень мають 37,5% (Див. рис. 2.6), для яких характерні: життєрадісність, імпульсивність, ентузіазм, легковажність, нерозважливість у виборі партнерів по спілкуванню, емоційна значущість соціальних контактів, експресивність, експансивність, емоційна яскравість у стосунках між людьми, динамізм спілкування, що передбачає емоційне лідерство в групах. Це наслідок «безтурботної» молодості. З роками прояв імпульсивності та безпечності поступово зменшується, що можна вважати свідченням певної емоційної зрілості.

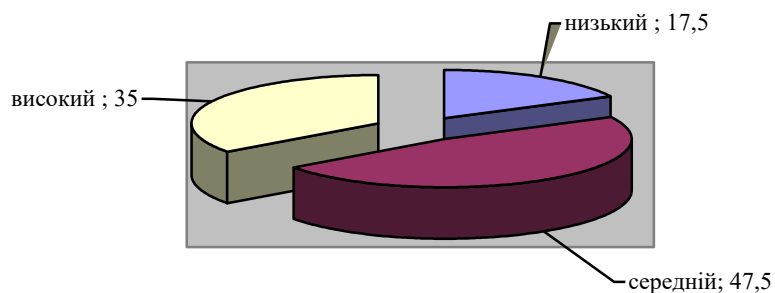

Рис. 2.6. Структура вираженості фактора F у%

35% досліджуваних знаходяться в середньому діапазоні фактора. Це діапазон досліджуваних від серйозних і мовчазних до імпульсивних і повних ентузіазму. Низьке значення F мають 17,5% досліджуваних. Такі люди неквапливі і стримані. Їм притаманні розсудливість, обережність, занепокоєність майбутнім, песимізм у сприйнятті дійсності, стриманість у прояві емоцій. Зазвичай це надійні люди.

Фактор G – «низька нормативність поведінки – висока нормативність поведінки» характеризує особливості емоційно-вольової сфери (наполегливість, організованість – безвідповідальність, неорганізованість) та особливості регуляції соціальної поведінки (прийняття або ігнорування загальноприйнятих моральних правил і норм). Цей фактор нагадує фактор C, особливо щодо ролі саморегуляції поведінки та ставлення до інших людей. Психологісти трактують цей фактор як високе супер-его і як низьке супер-его [49].

Як бачимо з рисунку 2.7., 27,5% досліджуваних мають високий рівень фактора G. Такі люди вимогливі до себе, керовані почуттям обов'язку, сумлінні. У них розвинене почуття обов'язку та відповідальності, свідоме дотримання загальноприйнятих моральних правил і норм, наполегливість у досягненні мети, ділова спрямованість. Вони схильні до співпраці. Середній рівень G-фактора показали 60 % досліджуваних. Такі люди можуть бути різною мірою послужливими, свідомими і досить наполегливими.

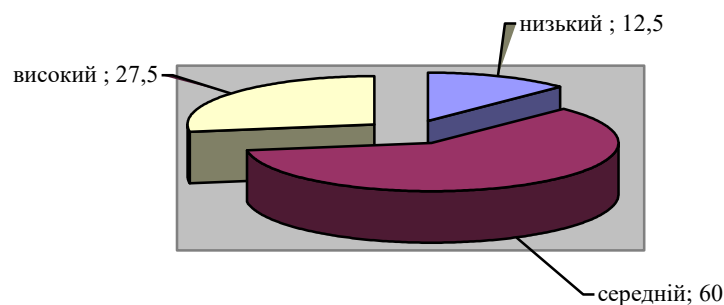

Рис. 2.7. Структура вираженості фактора G у%

12,5% досліджуваних показали низький рівень фактора G. Вони неорганізовані, безвідповідальні, імпульсивні, схильні до впливу почуттів, випадку та обставин і зазвичай не докладають зусиль для виконання групових завдань та соціокультурних вимог. Такі люди задовольняють свої бажання. Іноді такі особистості виявляють гнучкість по відношенню до соціальних норм, не враховують загальноприйнятих моральних правил і стандартів, але поділяють гуманістичні ідеали суспільства. Звільнення від впливу групи може призвести до антигромадських вчинків, але іноді робить їхню діяльність більш ефективною.

Слід зазначити, що дані про фактор «G» можуть бути спотворені сторонньою мотивацією, оскільки дуже чесна людина не стане приписувати собі цю рису, а в інших високий «G» може бути результатом бажання представити себе в кращому світі. Крім того, низькі бали мають радикали, які наполегливо відстоюють свої погляди.

Фактор H («боязкість-сміливість») характеризує ступінь активності в соціальних контактах. Це чітко визначений фактор, який має генетичне походження і відображає активність організму та особливості темпераменту. Високий рівень цього фактора показали 42,5% досліджуваних (Див. рис. 2.8).

Для них характерні комунікабельність, сміливість, підприємливість, активність, здатність приймати самостійні, неординарні рішення, схильність до авантюризму та прояв лідерських якостей. Такі люди готові йти на ризик і

співпрацювати з незнайомцями в незнайомих обставинах. Вони здатні витримувати емоційні навантаження, що часто робить їх лідерами.

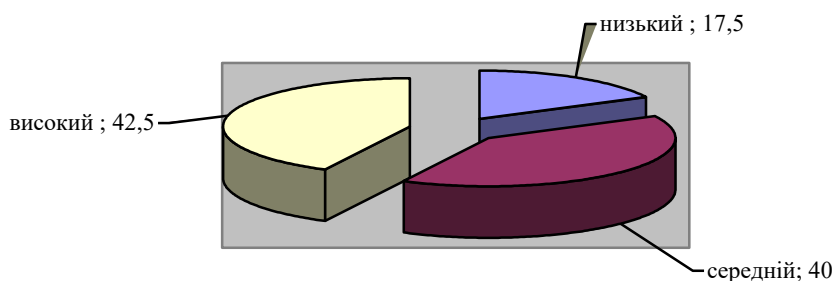

Рис. 2.8. Структура вираженості фактора N у %

Середній рівень показали 40% досліджуваних – ц різною мірою стримані особистості, соціально сміливі, аж до авантюрих і спонтанних. 17,5% показали низький рівень фактора. Для них характерні боязкість, сором'язливість, емоційна стриманість, обережність, соціальна пасивність, делікатність, уважність до оточуючих, підвищена чутливість до загроз. Вони насилу приймають самостійні рішення, віддають перевагу індивідуальному стилю діяльності та спілкування в малій групі (2-3 особи). Їх мова стримана, вони важко висловлюються. Такі люди зазвичай уникають професій, пов'язаних з особистими контактами, тому вибір професії психолога для них не дуже вдалий.

Фактор I («ригідність-чутливість») відображає відмінності в культурному рівні та естетичній сприйнятливості особистості.

Високий рівень фактора виявлено у 25% досліджуваних (Див. рис. 2.9). Їм властиві: чуйність, вразливість, багатство душевних переживань, схильність до романтизму, художнє сприйняття світу, розвинені естетичні інтереси, артистичність, жіночність, схильність до співпереживання, симпатії, співпереживання та розуміння інших людей, витонченість, емоційність, іноді непрактичність. Науковці вказують, що люди з високими показниками цього фактора зазвичай романтичні, люблять

подорожі та нові враження. У них розвинена уява, для них важлива естетика. Вони схильні гальмувати активність групи і підірвати її моральний стан, нереально копаючись у дрібницях і деталях.

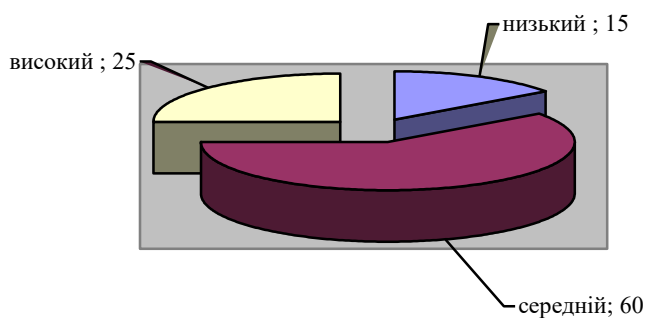

Рис. 2.9. Структура вираженості фактора I у %

Значний відсоток досліджуваних з таким високим показником пояснюється тим, що у дівчат цей фактор вищий, ніж у хлопців, хоча вони залежать від навколишніх умов і культурного рівня. Р. Кеттелл визначає цю рису особистості як «запрограмовану емоційну чутливість», тим самим підкреслюючи прерогативу генетичного походження цієї риси особистості.

Слід зазначити, що хлопці, які мають високі бали, найчастіше належать до артистичного типу особистості, а за родом діяльності високі бали за цим фактором об'єднують художників, артистів, музикантів, письменників, діагностів і психіатрів, юристів.

Що стосується професійної діяльності, то можна відзначити, що психіатри часто мають високу емоційну чутливість («Я +»). Вони успішно працюють із залежними та емоційно чутливими клієнтами, які потребують директивної психотерапії.

Середнє значення фактора вказали 60% досліджуваних. Це більш сильні та незалежні люди, цілком реалістичні.

Низьке значення фактора «Я» показали 15% досліджуваних. Це несентиментальні, раціональні, впевнені в собі, практичні, розважливі,

незалежні люди, які мають почуття відповідальності, але скептично ставляться до суб'єктивних і культурних аспектів життя. Іноді безжальний, жорстокий і самовдоволений. Якщо вони керують групою, вони змушують її працювати на практичній і реалістичній основі. Такі особистості фізично і психічно витончені, схильні до роздумів, замислюються над своїми помилками і способами їх уникнення.

Фактор L («довірливість-підозрілість») відображає емоційне ставлення до людей. Кеттел назвав цей фактор алаксія (L-) – протензія (L+). термін *protensia* означає «захист» і «внутрішня напруга».

Високий рівень цього фактора показали 22,5% досліджуваних (Див. рис. 2.10). Це люди незалежної поведінки, егоцентричні, насторожені до людей, напружені, схильні до ревнощів. Намагаються перекласти відповідальність за помилки на інших, мало піклуються про інших, погано працюють у групі.

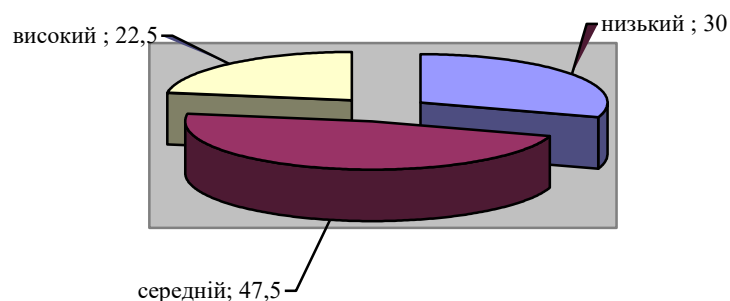

Рис. 2.10. Структура вираженості фактора L у%

Середній результат склав 47,5% досліджуваних. Це люди довірливі, з різним ступенем адаптації, іноді підозрілі, зі своєю думкою. Низьке значення (L-) показали 30% досліджуваних. Для них характерні відкритість, комунікабельність, толерантність, поступливість; свобода від заздрості.

Наступний фактор M («практичність-мрійливість») орієнтований на

вимір уяви. Він відображає в реальній поведінці такі риси, як практичність, приземленість або, навпаки, романтичне ставлення до життя.

Високий рівень цього фактора показали 27,5% досліджуваних (Див. рис. 2.11.). Для них характерні: багата уява, захоплення своїми ідеями, внутрішні ілюзії, легкість відмови від практичних міркувань, здатність оперувати абстрактними поняттями, орієнтація на свій внутрішній світ; мрійливість. Такі люди мають яскраве інтелектуальне життя, з інтенсивним проживанням ідей і почуттів. Вони можуть бути «богемними» в поведінці. У професійному плані це художники, поети, дослідники, експериментатори, керівники високого рангу, редактори тощо. Середній результат показали 47,5% досліджуваних. Це практичні люди, які дбають про деталі, зберігають присутність духу в екстремальних ситуаціях, але іноді зберігають фантазію.

Низьке значення у 25% досліджуваних. Їм властиві врівноваженість, розсудливість, висока швидкість вирішення практичних завдань, прозаїчність, орієнтація на зовнішню дійсність, реалістичність. Однак у несподіваних ситуаціях їм часто не вистачає фантазії та винахідливості.

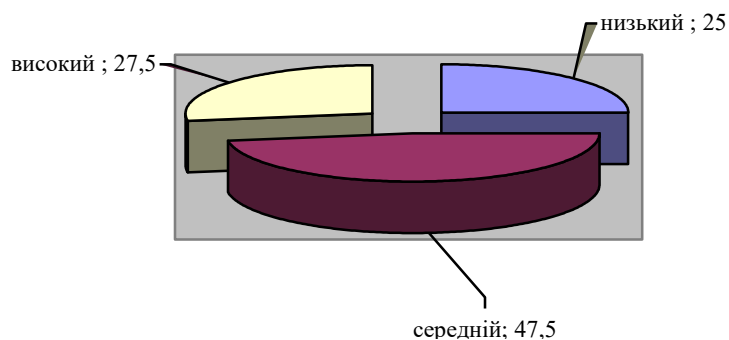

Рис. 2.11. Структура вираженості фактора М у %

Фактор «N» орієнтований на вимірювання ставлення особистості до оточуючих людей і навколишньої дійсності. На відміну від природності і простоти, він визначає розважливість у поведінці. Позитивний полюс фактора «N» Р. Кеттелл образно назвав полюсом Макіавеллі, а негативний

полюс – полюсом Руссо [28].

Високий рівень цього фактора показали 27,5% досліджуваних (Див. рис. 2.12.). Вони добре орієнтуються в соціальних ситуаціях, розрізняють мотиви і вчинки інших людей, вміють хитро й обережно вибудовувати свою поведінку, мають схильність до інтриг. Такі люди до всього підходять з розумом, перш ніж щось зробити, з холодною аналітичністю оцінюють можливі шанси. Поводяться коректно, ввічливо і відсторонено, не піддаються емоційним поривам. У спілкуванні виявляють м'якість і аристократизм, стежать за манерами і вимовою, вважають за краще перебувати в колі важливих, вишуканих людей. Таким чином, позитивна спрямованість фактора «N» відображає не просто вишуканість, але й соціалізацію поведінкового контролю.

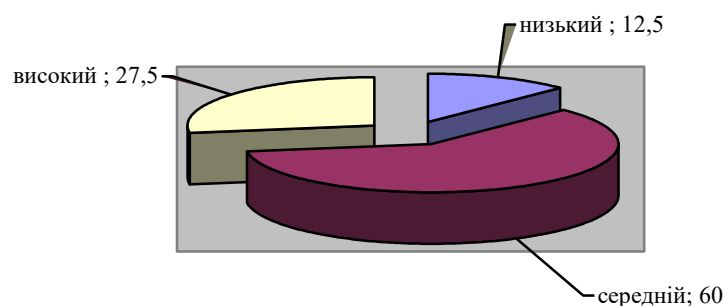

Рис. 2.12. Структура вираженості фактора N у %

Середній результат отримали 60% досліджуваних. Такі люди прямолінійні, менш пов'язані правилами і стандартами суспільства, безрозсудні. Низький результат отримали 12,5% досліджуваних. Для таких людей характерна відсутність проникливості та соціальної спритності, відсутність досвіду в аналізі мотивів і дій інших людей. Поводяться просто і природно, іноді грубо і нетактовно, не вміють хитрувати. Відрізняються чутливістю, сентиментальністю, схильністю до емоційного залучення. Їм важко мислити раціонально.

Фактор О («спокій-тривога») 20% досліджуваних мали високий бал за цим фактором (Див. рис. 2.13.). Такі люди більшу частину часу перебувають у тривожному, пригніченому, стурбованому настрої. Вони схильні до сумних думок на самоті, легко піддаються різним страхам і важко переживають життєві невдачі. Такі люди не вірять у себе, недооцінюють свої можливості, знання, здібності, критика пригнічує їх, засмучує, не допомагає. Вони легко піддаються чужому впливу, їх настрій і поведінка сильно залежать від схвалення або несхвалення оточуючих. У суспільстві вони відчувають себе незатишно і невпевнено, тримаються скромно і відсторонено.

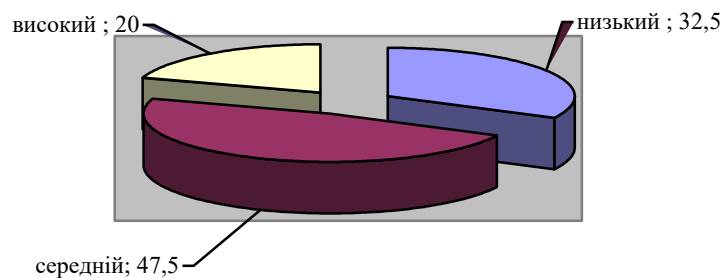

Рис. 2.13. Структура вираженості фактора О у%

Середній результат показали 47,5% досліджуваних. Вони врівноважені і довірливі, спокійні, іноді з почуттям провини.

Низькі показники за фактором «О» отримали 20% досліджуваних. Вони характерні для людей, які «керують своїми невдачами», на відміну від тих, хто не справляється з життєвими невдачами і переживає їх як внутрішній конфлікт. Люди з «О» характеризуються як життєрадісні, життєрадісні, впевнені в собі і своїх силах. Вони вірять у себе, не схильні до страху і нечутливі до оцінок оточуючих, можуть викликати ворожість. Визначає прагнення до нового як властивість мислення. Р. Кеттелл вважає, що ця характеристика помітна лише тоді, коли людина викладає свою точку зору [28].

Людина з низьким балом за цим фактором характеризується як «консерватор», з високим – як радикал.

Високий бал за фактором Q1 показали 17,5% досліджуваних (Див. рис. 2.14.). Такі особистості налаштовані скептично і намагаються зрозуміти суть старих і нових ідей. Вони часто краще поінформовані, менш схильні до моралізаторства і більше цікавляться наукою, ніж догмою. Вони мають різноманітні інтелектуальні інтереси, прагнуть бути добре поінформованими, критично мислячими та не сприймають інформацію на віру. Вони не довіряють авторитетам, жодні принципи для них не є абсолютними. Вони гнучкі, легко змінюють свою точку зору, терпимі до протиріч, довіряють логіці, а не почуттям. Люди з «Q1+» прагнуть до конструктивних перетворень, вважають за краще руйнувати усталені стереотипи, мають сильне бажання відмовитися від звичайних звичок.

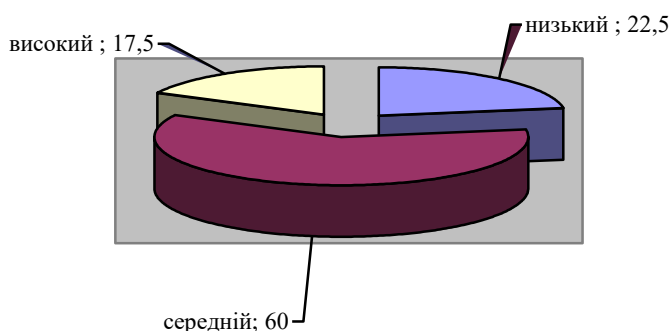

Рис. 2.14. Структура вираженості фактора Q1 у %

Надзвичайно високий бал за фактором «Q1» буде характерним для людини з невирішеним Едиповим комплексом. Така людина не вміє ефективно вирішувати проблеми з керівництвом, не схильна дотримуватися чіткої субординації на роботі і, швидше за все, буде шукати конфлікт з керівником. Ворожість такої людини носить інтелектуальний характер і пов'язана із соціальною заборонаю на пряме вираження почуття гніву [45].

60% досліджуваних показали середній результат. Це як консервативні особистості, які поважають принципи і терпимо ставляться до традиційних труднощів, так і критичні. Вони є лібералами.

Низькі показники за фактором «Q1» отримали 22,5% досліджуваних. Це люди, які впевнені в правильності того, чому їх навчили, і сприймають свої знання як перевірені, незважаючи на протиріччя. Щодо нових людей вони схильні бути обережними та йти на компроміси. Зазвичай вони дотримуються традицій і опираються змінам. Дослідження показують, що цей показник зростає до середнього віку.

Фактор «Q2» «самодостатності-комунікабельність» визначає, наскільки індивід залежний від групи. Конформізм – це здатність змінювати поведінку відповідно до думки оточуючих. Ця властивість частіше спостерігається при спілкуванні з малознайомими або малознайомими людьми в дифузійній групі («всі побігли – і я побіг»), а також у ситуаціях, коли існує конфлікт між власною думкою людини і думкою встановлена група. Нонконформність може виражатися неоднозначно: як у формі негативізму, так і у формі відстоювання інтересів колективу (групи).

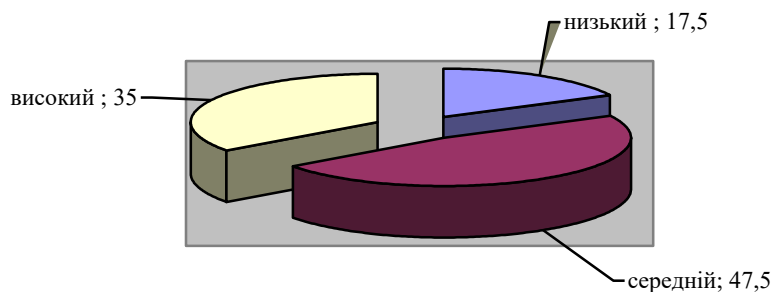

Рис. 2.15. Структура вираженості фактора Q2 у %

Серед респондентів 35% показали високий рівень фактора Q2 (Див. рис. 2.15.). Р. Кеттелл визначив «Q2 +» як «мислячу замкнутість», самодостатність. Людина з високим балом за фактором «Q2» незалежний, самостійний, не шукає контактів з іншими, вважає за краще працювати на самоті та приймати рішення самостійно. Вона уникає суспільства не через емоційні відхилення, а тому, що там доводиться витратити багато часу. Крім

того, досвід підказує їй, що її мислення цілком достатньо, щоб самостійно вирішувати хвилюючі проблеми. Вони незалежні, схильні самостійно приймати рішення і діяти самостійно. Не можна вважати, що такі особистості не люблять людей, їм просто не потрібні «відчуття ліктя», підтримка і схвалення оточуючих.

Низьку оцінку за цим фактором отримали 17,5% досліджуваних. Такі особистості товариські, для них багато значить схвалення оточуючих. Вони вважають за краще працювати і приймати рішення разом з іншими людьми, люблять спілкування. Вони прагнуть бути в групі, хоча це не обов'язково товариство, скоріше їм потрібна підтримка з боку групи.

Середній результат отримали 47,5% досліджуваних. До них входили особи, які різною мірою «приєднуються» до групи, пропонують власне рішення або залежать від нього.

Фактор «Q3»: «контроль бажань-імпульсивність». Цей фактор вимірює рівень внутрішнього контролю поведінки (на відміну від нормативності морально орієнтованої поведінки – «Г»). Він характеризує ступінь усвідомлення індивідом соціальних вимог і рівень розуміння бажаної картини своєї поведінки відповідно до соціальних норм і моральних вимог. Звичайно, за допомогою анкети неможливо повністю виміряти ступінь виконання соціальних вимог. Фактор вимірює ступінь обізнаності в цих питаннях. Він показує, наскільки індивід сформував уявлення про власні ідеали і намагається їх досягти. Він також вимірює, наскільки індивід справді контролює свою поведінку, зосереджуючись на цьому образі. Цей фактор є одним із найважливіших для прогнозування успішності діяльності. Це позитивно пов'язане з частотою обрання лідерів і ступенем активності у вирішенні групових проблем.

Серед досліджуваних 25% продемонстрували високий рівень цього фактора, що свідчить про організованість, вміння добре контролювати свої емоції та поведінку (*Див. рис. 2.16.*).

Такі люди вміють ефективно управляти своєю енергією і вміють добре планувати своє життя. Така людина думає, перш ніж діяти, наполегливо долає перешкоди, не зупиняється перед складними проблемами, схильна доводити розпочату справу до кінця, не дає обіцянок, які не може виконати. Як правило, вона добре усвідомлює суспільні вимоги і дбає про свою суспільну репутацію.

Більшість досліджуваних, 52,5%, показали середній рівень. Це як внутрішньо недисципліновані та конфліктні особистості, так і контрольовані, високоінтегровані особистості.

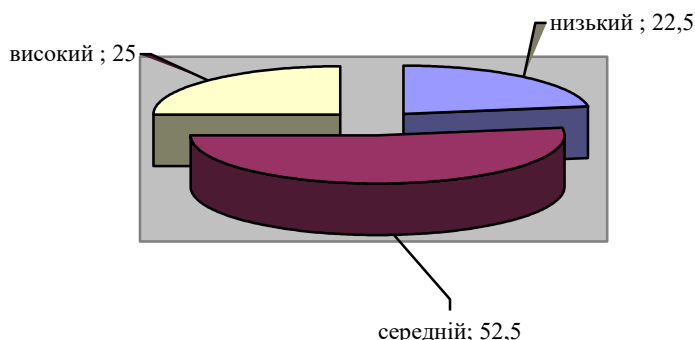

Рис. 2.16. Структура вираженості фактора Q3 у %

Низькі показники за фактором «Q3» отримані у 22,5% досліджуваних. Це свідчить про слабку волю і поганий самоконтроль (особливо над бажаннями). Такій людині важко витратити свою енергію конструктивно і не витратити її даремно. Вони не уважні до інших і можуть відчувати себе неадекватно пристосованими. Вони не вміють організувати свій час і порядок виконання справ. Як правило, такі люди часто змінюють місце роботи, тому не досягають майстерності і не ототожнюються з професійною діяльністю. Їм важко адаптуватися у великій корпоративній чи управлінській ієрархії. У таких осіб часто спостерігається невротична симптоматика (фобії, розлади сну, психосоматичні розлади). Низький поріг характерний для всіх форм невротизму і деяких психічних розладів.

Фактор «Q4» - «фрустрація-нефрустрація», характеризує рівень збудження і напруги, відображає погано контрольовану чутливість, тобто

рівень внутрішньої стриманої енергії, що може призвести до психосоматичних розладів. Високі показники за фактором «Q4» отримали 15% досліджуваних (Див. рис. 2.17.). Це характерно для класичного тривожного неврозу. Такі люди неспокійні, збуджені, метушливі, почуваються розбитими, втомленими, але не можуть сидіти без діла навіть у сприятливій для відпочинку обстановці. Цей стан також характеризується емоційною нестабільністю з передчасним зниженням настрою, дратівливістю і нетерплячістю, труднощами зі сном і нетерпимістю до критики. Вчені вказують, що «Q4+» пов'язаний з фрустрацією мотивації – наявністю великої кількості незадоволених потреб.

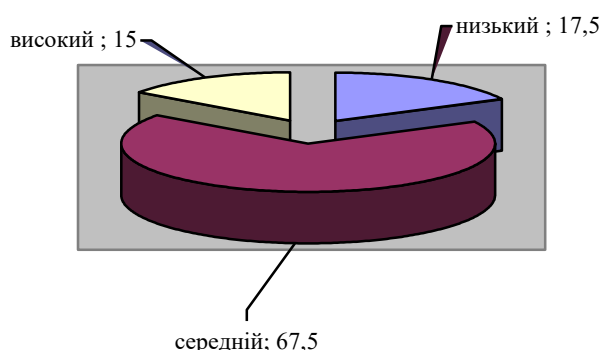

Рис. 2.17. Структура вираженості фактора Q4 у %

Середні показники за фактором «Q4» отримали 67,5% досліджуваних. Це особи із середнім рівнем мотивації. Вони характеризуються оптимальним емоційним тонусом і стресостійкістю.

Низькі показники отримали 17,5% досліджуваних. Відрізняються низьким рівнем мотивації досягнення, спокійно ставляться до успіхів і невдач, задовольняються будь-яким станом справ, не прагнуть досягнень і змін.

Отже, більшість студентів мають високий рівень мовленнєвої культури та ерудиції, адекватну самооцінку, впевненість у собі та емоційну чуйність. Незважаючи на юний вік, вони відрізняються емоційною стійкістю, оперативністю і незалежністю мислення, вмінням контролювати свої емоції.

2.4. Методика визначення рівня самоактуалізації та особливостей психологічного здоров'я особистості Еверетта Шострема

«Я-концепція» формується у зв'язку з самоактуалізацією особистості. Прагнення до актуалізації є спонукальним стимулом для розвитку «Я-концепції». Я-образи, що становлять «Я-концепцію» в дорослому віці, збагачуються досвідом активної самоідентифікації. Визначення рівня самоактуалізації та особливостей психологічного здоров'я особистості досліджено за методикою Еверетта Шострема (САМОАО) в адаптації Н.Ф. Калини та в стандартизації та валідації А.В. Лазукян.

За результатами емпіричного дослідження, отримані дані свідчать про те, що лише 12,5% досліджуваних добре розуміють цінність життя «тут і зараз» і вміють насолоджуватися моментом, не порівнюючи його з минулим і не відкладаючи його на майбутнє. 47,5% досліджуваних мають середній показник, тобто сприймають життя як фатальний наслідок минулого або мріють про майбутнє, але вміють насолоджуватися сьогоденням, а 15% досліджуваних – це ті, що занурені в минулий досвід або мріють про майбутнє «справжнє» життя», але не впевнені в собі (Див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Результати дослідження рівня самоактуалізації та особливостей психологічного здоров'я за методикою Еверетта Шострем (САМОАО) у %

	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
Орієнтація у часі	6	15%	19	47,5%	5	12,5%
Цінності	10	25%	16	40%	14	35%
Уявлення про природу людини	8	20%	19	47,5%	13	32,5%
Потреба в	5	12,5%	13	32,5%	22	55%

пізнанні						
Креативність	12	30%	19	47,5%	9	22,5%
Автономність	5	12,5%	21	52,5%	14	35%
Спонтанність	6	15%	21	52,5%	13	32,5%
Розуміння себе	7	17,5%	19	47,5%	14	35%
Аутосимпатія	6	15%	20	50%	14	35%
Контактність	11	27,5%	22	55%	7	17,5%
Гнучкість в спілкуванні	4	10%	16	40%	10	25%

Шкала цінностей вимірює ступінь незалежності поведінки і думок досліджуваних. Серед цінностей А. Маслоу виділив такі, як: істина, добро, краса, цілісність, життєвість, унікальність, досконалість, справедливість, порядок, простота, самодостатність. Аналізуючи результати досліджуваних, слід зазначити, що 35% досліджуваних мають високий результат, який свідчить про те, що досліджувані відносно незалежні у своїх діях, прагнуть керуватися в житті власними цілями, переконаннями, принципами та установками. Такі досліджувані вільні у виборі і не піддається зовнішньому впливу.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що високий бал, отриманий за цією шкалою, характеризує високий ступінь самоактуалізації досліджуваних.

40% досліджуваних отримали середній бал, а 25% – низький, що свідчить про високий ступінь залежності, конформності, несамостійності студентів-психологів.

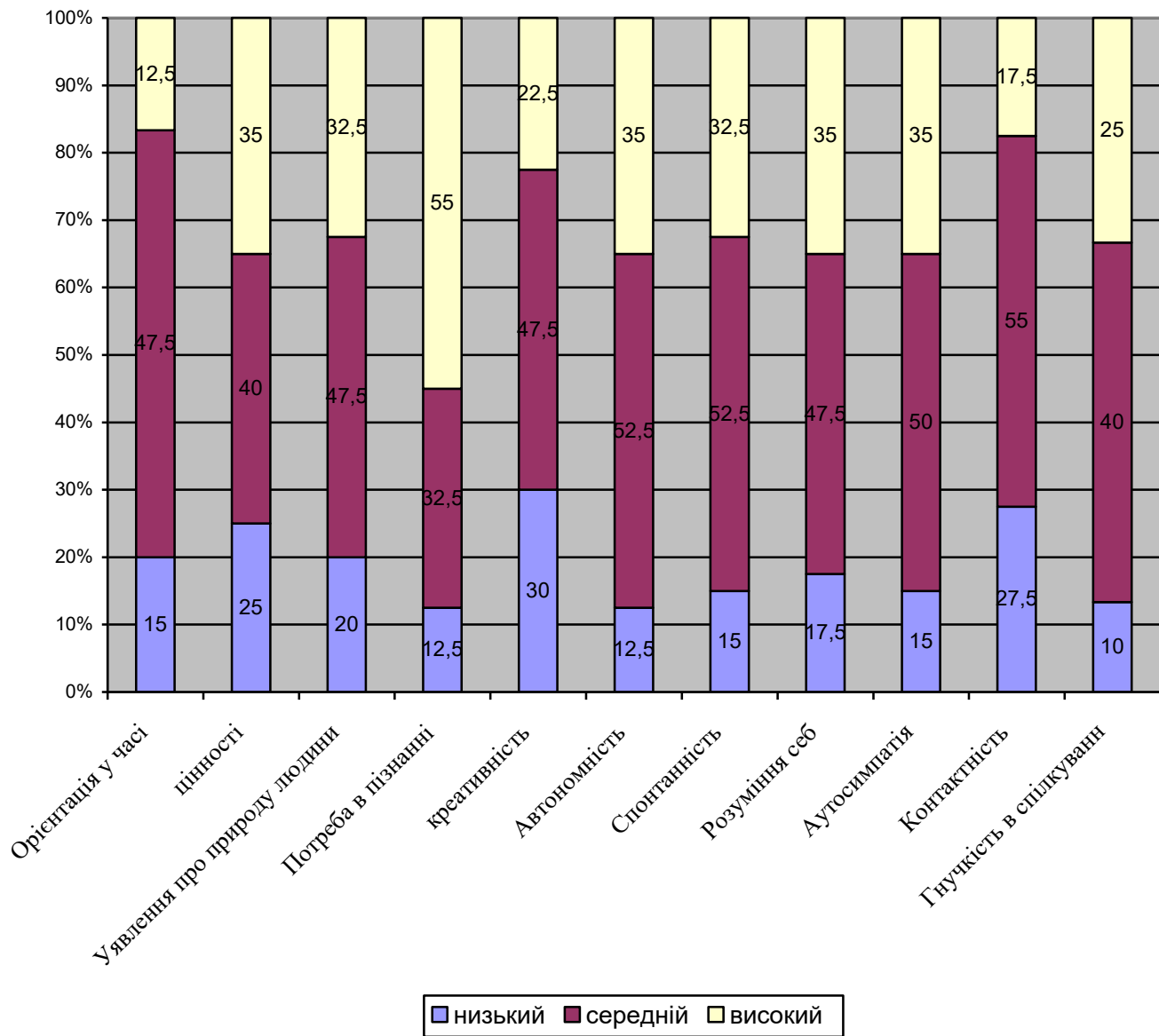

Рис. 2.18. Відсоткове значення рівня самоактуалізації і особливостей психологічного здоров'я особистості за методикою Еверетт Шострем

Наступна шкала – сприйняття природи людини – може бути позитивною (висока оцінка) або негативною (низька). Ця шкала описує віру в людей, у силу людських можливостей. Серед досліджуваних студентів 32,5% отримали високий бал, що свідчить про стійку основу щирих і гармонійних міжособистісних стосунків, природну симпатію і довіру до людей, чесність, неупередженість, доброзичливість. 47,5% досліджуваних отримали середній бал, а 20% – низький, що свідчить про негативне сприйняття людей («люди

частіше бувають поганими»), про те, що зло є найбільш характерною рисою людської природи та вважають дихотомію маскулінність/жіночність, раціональність/емоційність бути непереборними антагонізмами.

Висока потреба в знаннях характерна для 55% студентів-психологів, які брали участь у дослідженні. Ця шкала описує відкритість до нових вражень, прагнення до нового, інтерес до об'єктів, які безпосередньо не пов'язані із задоволенням будь-яких потреб. Таке пізнання, на думку А. Маслоу, є більш точним і ефективним, оскільки його процес не спотворюється бажаннями і потягами, і в той же час людина не схильна судити, оцінювати і порівнювати, вона просто бачить і оцінює. Проте серед досліджуваних 12,5% мають низький показник, а 32,5% – середній, тобто бажання здобувати нові знання значно нижче.

Неодмінним атрибутом самореалізації є креативність, тобто творче ставлення до життя. Ця шкала характеризує виразність творчого спрямування людини. За цією шкалою високий бал показали 22,5% досліджуваних. Натомість більшість із досліджуваних 47,5% мають середній рівень прояву креативності, а 30% – низький.

Лише 35% студентів отримали високий бал за шкалою «автономність», яка, на думку більшості психологів-гуманістів, є головним критерієм психічного здоров'я особистості, її цілісності та повноцінності. До цього поняття належать такі риси, як «життєвість» і «самопідтримка» (Ф. Перлз), «спрямованість із середини» (Д. Рісман), «зрілість» (К. Роджерс). Самореалізація автономна, незалежна і вільна, але це не означає відчуження і самотності. За словами Е. Фромма, автономія – це позитивна «свобода для» на протигагу негативній «свободі від». До цього поняття належать такі риси, як життєвість і самопідтримка у Ф. Перлза, внутрішня спрямованість у Д. Рісмана, зрілість у К. Роджерса.

Особистість автономна, незалежна і вільна, але це не означає відчуження і самотності. 52,5% досліджуваних отримали середній бал, а 12,5% досліджуваних показали низький результат автономності. Такі результати

можна пояснити тим, що студенти належать до молодіжної групи, і переважна більшість все ще проживає з батьками. Для них може бути властива залежність від інших, несвобода у самовираженні.

Шкала «автономність» зі шкалою «спонтанність», має низькі показники які виявлені у 15% досліджуваних, що свідчить про невпевненість у собі, суворий контроль своїх дій. Найбільша група досліджуваних має середній показник 52,5%. Високий бал за шкалою спонтанності виявлено у 32,5% студентів-психологів, що свідчить про те, що самоактуалізація стала способом життя, а не мрією чи прагненням. Здатність до спонтанної поведінки фрустрована культурними нормами, вона може спостерігатися в природному вигляді лише у маленьких дітей. Спонтанність асоціюється з такими цінностями, як свобода, природність, гра, легкість без зусиль. Спонтанність – це якість, яка впливає з впевненості в собі та довіри до навколишнього світу, характерних для самореалізованих людей.

Високий бал за шкалою саморозуміння виявлено у 35% студентів-психологів, що свідчить про їх чутливість, чутливість до своїх бажань і потреб. Такі люди вільні від психологічного захисту, що відокремлює особистість від її власної сутності, вони не схильні підміняти власні смаки й оцінки зовнішніми соціальними стандартами. 17,5% досліджуваних показали низькі показники саморозуміння, що свідчить про невпевненість досліджуваних, їх орієнтацію на думку інших, що виражається в ототожненні себе з соціальною роллю, що відокремлює особистість від власної сутності. Такі особистості легко змінюють власні смаки та оцінки з огляду на зовнішні соціальні стандарти. Д. Рисман назвав такі «орієнтованими ззовні» на відміну від «орієнтованих зсередини».

35% опитаних студентів-психологів виявили високий рівень аутосимпатії, тобто добре усвідомлену позитивну «Я-концепцію», яка є джерелом стійкої та адекватної самооцінки. Самосимпатія вважається природною основою психічного здоров'я і цілісності особистості, що

дозволяє припустити, що 15% досліджуваних, які показали низькі показники, мають проблеми з невпевненістю, невротизмом і тривожністю.

Відзначимо, що показники за шкалами саморозуміння, спонтанності та аутосимпатії пов'язані між собою.

17,5% студентів отримали високий бал за шкалою контактності, що свідчить про високий потенціал у загальній схильності до взаємовигідних і приємних контактів з іншими людьми. Низькі показники отримали 27,5% – можна припустити, що ці особи не схильні вступати в додаткові контакти, розширювати коло знайомств, поглиблювати стосунки з іншими. Н.В. Дмитрієва наголошує, що низькі показники є у осіб соціономічних професій (вчителів, лікарів, психологів тощо), що пов'язано з щоденним спілкуванням на роботі, яке вимагає великих зусиль. Люди які працюють у професії «людина-людина» працюють над енергозбереженням і виявляють природне бажання звужувати коло спілкування.

Шкала гнучкості в спілкуванні співпадає з наявністю або відсутністю соціальних стереотипів, умінням адекватно виражати себе в спілкуванні. 25% досліджуваних студентів-психологів показали високі показники за цією шкалою, що свідчить про притаманні хороші адаптивні здібності, автентичну взаємодію з оточуючими, здатність до саморозкриття, здатність трансформуватися з однієї соціальної ролі в іншу. Такі люди націлені на особисте спілкування, вони не схильні вдаватися до фальші або маніпуляцій. Однак у досліджуваній вибірці виявлено 40% студентів-психологів із середніми та 10% студентів із низькими показниками гнучкості спілкування, що свідчить про не зовсім автентичну взаємодію з оточуючими, обмежену здатність до саморозкриття, деяку ригідність.

Підсумовуючи отримані результати, досліджувані отримали найвищі показники за шкалою «потреба в знаннях» – 55%. Як зазначають науковці, головною рисою студентства є пошук себе, а тому відбувається рефлексія, пізнання особистості через аналіз вчинків.

Переважна більшість досліджуваних отримали середній бал за кількома шкалами: контактність (55%), автономність (52,5%) і спонтанність (52,5%).

Найбільше досліджуваних (30%) з низьким рівнем виявлено за шкалою «креативність».

За результати *отриманих даних за анкетною* ми отримали щодо першого питання, то переважна більшість досліджуваних (65%) мають певні побоювання щодо свого майбутнього. Досить впевнені 35% досліджуваних, які мають певні уявлення про розвиток свого майбутнього.

70% досліджуваних повністю впевнені в обраній професії, а 30% досліджуваних все ще сумніваються щодо обраної спеціальності. Припускаємо, що зниження впевненості у собі сприяє наявності будь-яких коливань щодо правильності вибору майбутньої спеціальності.

70% досліджуваних позитивно відповіли на запитання «чи плануєте Ви відразу приступити до роботи за обраною спеціальністю», що, на нашу думку, важливо з попереднім запитанням.

З іншого боку, лише 62,5% досліджуваних чітко розуміють усі тонкощі професії. На наш погляд, розбіжність отриманих результатів за цим і попередніми двома запитаннями може свідчити про певну інфантильність, яка, на думку деяких науковців, властива студентам. Натомість 37,5% досліджуваних визнають, що мають лише загальне уявлення про обрану спеціальність.

Цікавими є результати, отримані за останнім запитанням «про підтримку близьких»: 47,5% досліджуваних вказують, що отримали схвалення та підтримку близьких щодо обраної професії. Проте більшість досліджуваних не мають підтримки з боку значущих дорослих та родичів.

Зараз у нашому суспільстві все ще існує упереджене ставлення до певного переліку перспективних професій (програміст, економіст, юрист, лікар тощо), а інші спеціальності, на жаль, піддаються жорсткій критиці. Також зауважимо, що в період молодості схвалення та підтримка важливих рішень з боку значущих дорослих все ще є неймовірно важливими.

ВИСНОВКИ

Аналіз вітчизняних та зарубіжних вчених, щодо професійного самовизначення людини – це, насамперед, самоствердження у професії, усвідомлення свого місця в певній професійній сфері, наповнення особистісним сенсом професійної діяльності, здатність розвивати свої здібності та можливості в даній професії для більш ефективної професійної діяльності. Як особлива форма професійної активності особистості, професійне самовизначення може бути описана на чотирьох основних рівнях: ціннісно-мотиваційному, операціональному, поведінковому й на рівні професійно важливих якостей самовизначення в якості спеціаліста певної галузі.

«Я-концепція» особистості – структуроване і динамічне психологічне утворення уявлень людини про себе, яке включає в себе когнітивну, афективну, поведінкову та мотиваційну складові. Науковці підкреслюють, що «Я-концепція» відіграє триєдину роль: вона сприяє досягненню внутрішньої самоузгодженості особистості, визначає інтерпретацію досвіду і є джерелом очікувань.

В сучасній психологічній науці «Я-концепція» розглядається в якості внутрішнього аспекту самовизначення – об'єктивної оцінки своїх уявлень про себе і свої можливості в досягненні тих чи інших цілей, пов'язаних з професійним самовизначенням. Тому й необхідною умовою успішного професійного самовизначення є свідомість того, що «я сам» обрав професійний шлях. На різних стадіях професійного становлення особистості місце образу «Я» професіонала в загальній «Я-концепції» змінюється, і їх співвідношення між собою стосується місця особи в професійному самовизначенні. Рівень розвитку світогляду, ступінь сформованості системи поглядів на світ, суспільство, самого себе, глибина переконань визначають вибір місця в житті, ставлення до праці та до себе як до суб'єкта професійної діяльності.

В процесі професійного самовизначення формується образ «Я», в якому включається уявлення про себе як про майбутнього професіонала. На цій основі у студента починає формуватися професійна самосвідомість, а найважливішими аспектами професійної самосвідомості є самооцінка та рівень домагань. Отримані результати емпіричного дослідження свідчать, що досліджувані мають реалістичну самооцінку, проте деякі із них показують переосмислення свого рівня домагань, що істотно впливає на самооцінку особистості при виборі професії.

Відповідно до отриманих результатів нашого емпіричного дослідження, можемо стверджувати, що більшість студентів-психологів мають досить високий рівень загальної культури, особливо вербальної, інтелектуально розвинені, які абстрактно мислять і здатні до навчання. Вони є емоційно зрілі, спокійні, орієнтовані на реальність, працездатні, дотримуються суспільних моральних норм, і, досить адекватно оцінюють дійсність, активні та досить зрілі. Більшість студентів активні в соціальних контактах, готові до співпраці.

Важливим в професійному самовизначенні є визначення рівня самоактуалізації, що свідчить чи дійсно усвідомлює особа свій вибір. Аналіз виявив, що більшість студентів-психологів відносно незалежні в своїх вчинках і не схильні до зовнішнього впливу, прагнуть керуватися в житті власними цілями, переконаннями, принципами та установками. Також, переважна більшість досліджуваних студентів-психологів у анкеті зазначали, що близькі не підтримують обрану спеціальність, що на нашу думку також сприяє зниженню самооцінки.

Результати емпіричного дослідження нашу гіпотезу підтвердили, що «Я-концепція» є важливим психологічним фактором, який впливає на вибір майбутньої професії студентів-психологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Бондарчук О. І. Основи психології та педагогіки: Курс лекцій. / О. І. Бондарчук, Л. І. Бондарчук. – К. : МАУП, 2002. – 168 с.
3. Бондарчук О. І., Бондарчук Л. І. Основи психології та педагогіки: Курс лекцій. К. : МАУП, 2002. 168 с.
4. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: Автореф. дис. ... доктора психол. наук : 19.00.04 / І. С. Булах. – К., 2004. – 32 с.
5. Бушай І. М. Психологічні основи становлення образу світу дітей шкільного віку. Дисертація на здобуття наук. ступ. доктора психологічних наук. НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009.
6. Варій М. Й. Загальна психологія. К. : „Центр учбової літератури”, 2007. 968 с.
7. Варій М. Й. Загальна психологія.: підр. 3-тє вид. К.: Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
8. Варій М. Й. Психологія особистості. К.: Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
9. Васянович Г. П. Ноологія особистості: навчальний посібник для студентів і викладачів. Львів : Сполом, 2007. 217 с. 59
10. Вірна Ж. Професіоналізація: Теоретико-методологічні витоки психологічного забезпечення. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2002. № 3. С. 186-196.

11. Волошина В.В., Долинська Л.В., Ставицька С.Щ., Темрук О.В. Загальна психологія: Практикум: Навч. Посібн. – 7-ме вид. – К.: Каравела, 2019. – 280 с.
12. Головінський І. Педагогічна психологія. К.: Аконтіт, 2003. 287 с.
13. Гончарук П. А. Психологія навчання / П. А. Гончарук. – К.: Радянська школа, 1986. – 186 с.
14. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції. Навчальний посібник. Тернопіль: Економічна думка, 2004. 340 с.
15. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції: монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2012. 186 с.
16. Гуцуляк Н.М., Матейчук Н.Г. Психологія. : навч. посіб. / Уклад. : Н.М. Гуцуляк, Н.Г. Матейчук . – Чернівці : Технодрук, 2014. – 300 с.
17. Довгань О. М. Специфіка кризи особистості у юнацькому віці. Психологія і суспільство. 2004. № 2. С. 144-150.
18. Дослідження емоційно-вольової сфери : практикум із загальної психології. уклад. Н. Г. Рудюк, Г. М. Дубчак ; Чернівецький національний унт ім. Юрія Федьковича. Чернівці : Рута, 2005. 65 с.
19. Дослідження особистості: практикум із загальної психології. уклад. Г. М. Дубчак, Н. Г. Рудюк; Чернівецький національний унт ім. Юрія Федьковича. Чернівці : Рута, 2005. 76 с.
20. Дудник О.А. Безпорадність у структурі Я-концепції особистості Автореф. дис. канд. психол. наук. : 19.00.09 / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк; Уманський державний педагогічний університет імені П. Тичини, Умань, 2020. – 31 с.
21. Жигайло Н. І. Проблема феномену та структури «Я-концепції» особистості в контексті поглядів вітчизняних і зарубіжних дослідників / Н. І. Жигайло, О. В. Шибрук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія і педагогіка. – 2014. – Вип. 26. – С. 70-74.

22. Заброцький М. М. Основи вікової психології. навч. посібник. Тернопіль: навч. книга Богдан, 2009. 112 с.
23. Заброцький М.М. Основи вікової психології. Навч. посібник / М.М. Заброцький. – Тернопіль: навч. книга Богдан, 2009. – 112 с.
24. Зязюн І.А. Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспектив: Зб. наук. пр. / За ред. І.А. Зязюна та Н.Г.Ничкало. - К., 2003. - 680 с. 6.
25. Ільїна Н.М. Загальна психологія в екзаменаційних питаннях і відповідях : навчальний посібник / Н.М. Ільїна. – Суми: Університетська книга, 2020. – 239 с.
26. Каліна Н. Ф. Психотерапія: К. : Академвидав, 2010. 286 с.
27. Канівець Т.М. Лекційний матеріал до курсу «Спецпрактикум з соціальної психології»: Навчальний посібник для студентів ВНЗ. – Чернівці, 2016. – 132 с.
28. Канівець Т.М. Практичний матеріал до курсу «Спецпрактикум з соціальної психології»: Навчальний посібник для студентів ВНЗ. – Чернівці, 2016. – 112 с.
29. Канівець Т.М., Матейчук Н.Г., Фесун Г.С. Психологія. Теоретичний та практичний аспекти : Навчальний посібник для студентів ВНЗ. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2019. 260 с.
30. Кацавець Р. С. Вікова психологія: навч. посібник. К. Алерта, 2019. 112 с.
31. Кащенко О.В. Психологічні детермінанти професійної самооцінки суддів. Автореф. дис. канд. психол. Наук. Укр. інж. -пед. акад. / О. В. Кащенко – Х., 2008. – 19 с.
32. Коваленко А.Б. Корнєв М.Н. Соціальна психологія: Підручник. – К., 2006. – 400 с.
33. Ковальчук Ю. В. Психологічні особливості професійної Я-концепції офіцерів оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України : автореф. дис. ... канд. психол. наук / Ю. В. Ковальчук; Нац.

акад. держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, Держ. прикордон. служба України. – Хмельницький, 2016. – 20 с.

34. Кокун О. М. Психофізіологічне забезпечення становлення фахівця у професіях типу "людина-людина"; заг. ред. О. М. Кокуна; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. К., 2013. 265 с.

35. Коpecь Л. В. Психологія особистості: Нац. унт „КиєвоМогилян. акад.” К., 2007. 460 с.

36. Корольова К. Вплив сили мотивації на рівень професійних досягнень / К. Корольова // Соціальна психологія. – 2009. Ч 1. с. 137-144.

37. Кузікова С. Б. Корекція Я-концепції як умова подолання конфліктності у підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / С. Б. Кузікова. – К., 2000. – 20 с.

38. Ларін Д.І. Сучасні перспективи у працевлаштуванні практичного психолога: міфи чи реальність? // [Сборник тезисов по материалам международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы науки и практики в XXI столетии» 09-10.02.2015, Великобритания, г. Лондон]. / Коллектив авторов – Лондон 2015. – Т1. – С. 44-48.

39. Ларін Д.І., Затворнюк О.М. Роль потреб у професійному становленні студентів-практичних психологів // [Матеріали міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, Україна, 2-3 березня 2012 р]. – Львів: «Львівська педагогічна спільнота». 2011. – С. 33-35.

40. Литвинова Л. В. Причини психологічної дезадаптації студентів-першокурсників / Л. В. Литвинова // Проблеми загальної та педагогічної психології : Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : НЕВТЕС, 2000. – Т. II. – Ч. 6. – С. 300–304.

41. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури. К. : Наукова думка, 1998. 226 с.

Максименко С. Д. Психологічні чинники самодетермінації особистості:

монографія; за ред. акад. НАПН України Максименка С. Д. ; Нац. акад. пед. наук України, Інст психології ім. Г. С. Костюка. К., 2013. 399 с.

42. Максименко С.Д. Психологія у соціальній та педагогічній практиці. – К., 1998.

43. Максименко С. Д. Загальна психологія: навчальний посібник для вузів. 3-тє вид., перероб. та доп. Київ: ЦУЛ, 2008. 271 с.

44. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці / С. Д. Максименко. – К.: Наук. думка, 1998. – 226 с.

45. Мащенко Н. І. Соціально-психологічні чинники становлення професійної самосвідомості студентів технічних університетів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи» / Н. І. Мащенко. – К., 2005. – 20 с.

46. Мехайлюк Л. М. Особливості становлення професійної самосвідомості студентів художніх факультетів в освітньому середовищі. Актуальні проблеми психології. Київ, 2006. Т.7. Вип. 9. С.45-49.

47. Москалець В. П. Загальна психологія : підручник. К. Ліра, К., 2021. 564 с.

48. Основи практичної психології. Підручник: [навч. посіб. для студ. вищих навч. закл.] / В.Панок, Т.Титаренко, Н.Чепелева та ін. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.

49. Пальм Г. А. Загальна психологія: навчальний посібник з мультимедійним курсом. Д.: Вид-во ДУЕП, 2012. 256 с.

50. Пов'якель, Н.І., Блохіна, І.О. Психологічні передумови становлення позитивної “Я-концепції” як базової компоненти професійного самовизначення психолога / Н.І. Пов'якель, І.О. Блохіна // Зб. наук. пр. “Психологія”. – Вип. 2(5). – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1999. – С. 177-183.

51. Пушкар В. А. “Я” образи у структурі “Я”-концепції особистості – співвідношення понять у психології / В. А. Пушкар // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка : збірник наукових праць. – 2011. – № 94. – Т. 2. – С.21-24.

52. Ренке С. О. Процес становлення професійного образу “Я” як предмет психології. URL: <http://visnyk.com.ua/stattya/4154-protses-stanovlennjaprofesijnogo-obrazu-ja-jak-predmet-psihologiyi.html>.
53. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості. Нац. акад. пед. наук України, Інст психології ім. Г. С. Костюка. К., 2013. 275 с.
54. Савчин М. Вікова психологія: навч. пос. 3-тє вид., перероб., допов. Київ: Академія, 2017. 366 с.
55. Семиченко В. А. Психологія особистості. К.: Вид. О. М. Ешке, 2001. 427 с.
56. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: Навч. посіб. / В. А. Семиченко. – К.: Вища школа., 2004. – 335 с.
57. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посіб. – К.: Вища школа., 2004. 335 с.
58. Скрипченко О. В., Вікова та педагогічна психологія: навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. К. : Каравела, 2007. 344 с.
59. Стельмах О. В. Психологічні умови формування професійної Я-концепції майбутніх рятувальників : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О. В. Стельмах; Нац. ун-т «Остроз. акад». – Острог, 2016. – 20 с
60. Столяренко В.В. Психологія 101 Факти, теорія, статистика, тести й таке інше. м. Харків, 2012. – 288 р.
61. Ушакова К. Ю. Психологічні чинники становлення професійної «Я-концепції» у студентів медичних коледжів. – Автореф. дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 19.00.07 – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2017. – 28 с.
62. Цимбалюк І.М., Яницька О.Ю. Загальна психологія. Модульно-рейтинговий курс для студентів вищих навчальних закладів. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 304 с.

63. Чепелєва, Н.В., Пов`якель, Н.І. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога / Н.В.Чепелєва, Н.І. Пов`якель // Психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, Випуск III, 1998. – С. 35-41.
64. Чобітько М. Професійне самовизначення майбутнього вчителя / М. Чобітько // Освіта і управління. – 2005. - № 1. – С. 135-140.
65. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості. монографія; Нац. акад. пед. наук України, Інст. соц. та політ. психології. К.; Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 511 с.

ДОДАТКИ

Анкета

Номер анкети _____

Вітаю! Будь-ласка, уважно прочитайте запитання, та спробуйте максимально чесно відповісти на них – підкресліть або обведіть вірну відповідь.

Якщо у вас виникають питання – уточніть їх будь-ласка перед відповіддю.

Вік: _____

Ваша стать: жіноча чоловіча

1. Чи є у вас хвилювання стосовно вашого майбутнього:
так ні
2. Чи впевнені ви в обраній вами професії:
так ні
3. Чи плануєте ви одразу розпочату працювати за вашою спеціальністю після навчання:
так ні
4. Чи абсолютно ви знаєте та розумієте тонкощі обраної спеціальності:
так ні
5. Чи схвалюють та абсолютно згодні рідні з вашим вибором професії:
так ні

Дякую за увагу!

Додаток Б

Методика дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейн в модифікації
А. М. Прихожан

Додаток В

Шістнадцяти факторний опитувальник Кеттелла у адаптації В.І. Похилько,
О. С. Соловейчика, О. Г. Шмельова.
Тест Кеттелла 16 PF
(Форма А)

Додаток Г

Методика Еверетт Шострем (САМОАО), у адаптації Н.Ф. Каліної та в стандартизації та валідації А.В.Лазукіан

Інструкція. З двох варіантів тверджень виберіть той, який вам більше подобається чи краще узгоджується з вашими уявленнями, точніше відображає ваші думки. Тут немає хороших чи поганих, правильних або неправильних відповідей, найкращим буде той, який дається по першому спонуканню.

Опитувальник.

- 1.а) Прийде час, коли я заживу по-справжньому, не так, як зараз,
б) Я впевнений, що живу по-справжньому вже зараз.
- 2.а) Я дуже захоплений своєю професійною справою.
Б) Не можу сказати, що мені подобається моя робота і те, чим я займаюся.
3. а) Якщо незнайома людина виявить мені послугу, я відчуваю себе йому зобов'язаним,
б) Беручи послугу незнайомої людини, я не відчуваю себе зобов'язаним йому.
4. а) Мені буває важко розібратися у своїх почуттях.
Б) Я завжди можу розібратися у власних почуттях.
- 5.а) Я часто замислююся над тим, чи правильно я поведився у тій чи іншій ситуації,
б) Я рідко замислююся над тим, наскільки правильно моя поведінка.
- 6.а) Я внутрішньо ніяковію, коли мені говорять компліменти.
Б) Я рідко ніяковію, коли мені говорять компліменти.
- 7.а) Здатність до творчості - природна властивість людини,
б) Далеко не всі люди обдаровані здатністю до творчості.
- 8.а) У мене не завжди вистачає часу на те, щоб стежити за новинами літератури та мистецтва.
Б) Я докладаю сили, намагаючись стежити за новинами літератури і мистецтва.
- 9.а) Я часто приймаю ризиковані рішення.
Б) Мені важко приймати ризиковані рішення.
- 10.А) Іноді я можу дати співрозмовнику зрозуміти, що він здається мені дурним і нецікавим,
б) Я вважаю неприпустимим дати зрозуміти людині, що він мені здається дурним і нецікавим.
- 11.а) Я люблю залишати приємне «на потім»,
б) Я не хтавляю приємне «на потім».
- 12.а) Я вважаю нечемним переривати розмову, якщо він цікавий тільки моєму співрозмовнику,
б) Я можу швидко і невимушено перервати розмову, цікавий тільки одній стороні.
- 13.а) Я прагну до досягнення внутрішньої гармонії.
Б) Стан внутрішньої гармонії, швидше за все, недосяжно.
- 14.а) Не можу сказати, що я собі подобаюся,
б) Я собі подобаюся.
- 15.а) Я думаю, що більшості людей можна довіряти.
Б). Думаю, що без крайньої необхідності людям довіряти не варто.
- 16.а) Погано оплачувана робота не може приносити задоволення.
Б) Цікаве, творчий зміст роботи - саме по собі нагорода.
- 17.а) Досить часто мені буває нудно,

б) Мені ніколи не буває нудно.

18.а) Я не стану відступати від своїх принципів навіть заради корисних справ, які

могли б розраховувати на людську вдячність.

Б) Я б вважав за краще відступити від своїх принципів заради справ, за які люди

були б мені вдячні,

19.а) Іноді мені важко бути щирим,

б) Мені завжди вдається бути щирим.

20.а) Коли я подобаюся собі, мені здається, що я подобаюся і оточуючим.

Б) Навіть коли я собі подобаюся, я розумію, що є люди, яким я неприємний.

21.а) Я довіряю своїм раптово виникли бажанням.

Б) Свої раптові бажання я завжди намагаюся обдумати.

22.а) Я повинен домагатися досконалості в усьому, що я роблю,

б) Я не дуже засмучуюсь, якщо мені це не вдається.

23.а) Егоїзм - природна властивість будь-якої людини.

Б) Більшості людей егоїзм не властивий.

24.а) Якщо я не відразу знаходжу відповідь на питання, то можу відкласти його на

невизначений час.

Б) Я буду шукати відповідь на цікаве для мене питання, не рахуючись з витратами часу.

25.а) Я люблю перечитувати вподобані мені КНИГУ.

Б) Краще прочитати нову книгу, ніж повертатися до вже прочитаної.

26.а) Я намагаюся чинити так, як очікують оточуючі.

Б) Я не схильний замислюватися про те, чого чекають від мене оточуючі.

27.а) Минуле, сьогоднішнє і майбутнє видаються мені єдиним цілим.

Б) Думаю, моє справжнє не дуже-то пов'язано з минулим або майбутнім.

28.а) Велика частина того, що я роблю, приносить мені задоволення.

Б) Лише деякі з моїх занять по-справжньому мене радують.

29.а) Прагнучи розібратися в характері і почуттях оточуючих, люди часто бувають

безтактними.

Б) Прагнення розібратися в оточуючих людях цілком природно і виправдовує деяку нетактовність.

30.а) Я добре знаю, які почуття я здатний відчувати, а які ні.

Б) Я ще не зрозумів до кінця, які почуття я здатний відчувати.

31.а) Я відчуваю докори сумління, якщо серджуся на тих, кого люблю.

Б) Я не відчуваю докорів сумління, коли серджуся на тих, кого люблю.

32.а) Людина повинна спокійно ставитися до того, що він може почути про себе від

інших.

Б) Цілком природно образитися, почувши неприємне думку про себе.

33.a) Зусилля, яких вимагає пізнання істини, варті того, бо приносять користь.

Б) Зусилля, яких вимагає пізнання істини, варті того, бо доставляють задоволення,

34.a) У складних ситуаціях треба діяти випробуваними способами - це гарантує успіх.

Б) У складних ситуаціях треба знаходити принципово нові рішення.

35.a) Люди рідко дратують мене.

Б) Люди часто мене дратують.

36.a) Якби була можливість повернути минуле, я б там багато чого змінив,

б) Я задоволений своїм минулим і не хочу в ньому нічого змінювати.

37.a) Головне в житті - приносити користь і подібатися людям.

Б) Головне в житті - робити добро і служити істині.

38.a) Іноді я боюся здатися занадто ніжним.

Б) Я ніколи не боюся здатися занадто ніжним.

39.a) Я вважаю, що виразити свої почуття зазвичай важливіше, ніж обдумувати ситуацію.

Б) Не варто необдуманно виражати свої почуття, не зваживши ситуацію.

40.a) Я вірю в себе, коли відчуваю, що здатний впоратися з завданнями, стоять переді

мною.

Б) Я вірю в себе навіть тоді, коли нездатний впоратися зі своїми проблемами.

41.a) Здійснюючи вчинки, люди керуються взаємними інтересами.

Б) За своєю природою люди схильні піклуватися лише про власні інтереси,

42.a) Мене цікавлять всі нововведення в моїй професійній сфері.

Б) Я скептично ставлюся до більшості нововведень у своїй професійній області.

43.a) Я думаю, що творчість повинна приносити користь людям.

Б) Я вважаю, що творчість повинна приносити людині задоволення.

44.a) У мене завжди є своя власна точка зору з важливих питань.

Б) Формуючи свою точку зору, я схильний прислухатися до думок шановних і авторитетних людей.

45.a) Секс без любові не є цінністю.

Б) Навіть без любові секс - дуже значуща цінність.

46.a) Я відчуваю себе відповідальним за настрої співрозмовника.

Б) Я не відчуваю себе відповідальним за це.

47.a) Я легко мирюся зі своїми слабкостями.

Б) Змиритися зі своїми слабкостями мені нелегко.

48.a) Успіх у спілкуванні залежить від того, наскільки людина здатна розкрити себе

іншому,

б) Успіх у спілкуванні залежить від уміння підкреслити свої достоїнства і приховати

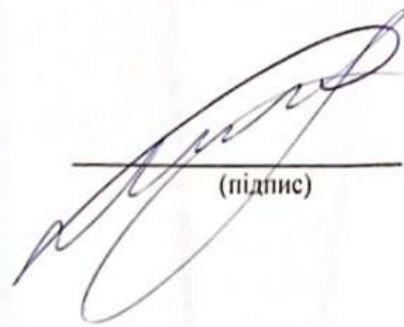
недоліки.

- 49.а) Моє почуття самоповаги залежить від того, чого я досяг.
Б) Моє самоповагу не залежить від моїх досягнень.
- 50.а) Більшість людей звикли діяти «по лінії найменшого опору».
Б) Думаю, що більшість людей до цього не схильні.
- 51.а) Вузька спеціалізація необхідна для справжнього вченого.
Б) Поглиблення у вузьку спеціалізацію робить людину обмеженим.
52. а) Дуже важливо, чи є у людини в житті радість пізнання та творчості,
б) У житті дуже важливо приносити користь людям.
- 53.а) Мені подобається брати участь в палких суперечках,
б) Я не люблю суперечок.
- 54.а) Я цікавлюся передбаченнями, гороскопами, астрологічними прогнозами,
б) Подібні речі мене не цікавлять.
- 55.а) Людина повинна трудитися заради задоволення своїх потреб і блага своєї сім'ї.
Б) Людина повинна трудитися, щоб реалізувати свої здібності і бажання.
- 56.а) У вирішенні особистих проблем я керуюся загальноприйнятими уявленнями,
б) Свої проблеми я вирішую так, як вважаю за потрібне.
57. а) Воля потрібна для того, щоб стримувати бажання і контролювати почуття.
Б) Головне призначення волі - підхльостувати зусилля і збільшувати енергію людини.
- 58.а) Я не соромлюся своїх слабкостей перед друзями.
Б) Мені нелегко виявляти свої слабкості навіть перед друзями.
- 59.а) Людині властиво прагнути до нового.
Б) Люди прагнуть нового лише за потребою.
- 60.а) Я думаю, що невірно вираз «Вік живи - вік учись»,
б) Вираз «Вік живи - вік учись» я вважаю правильним.
- 61.а) Я думаю, що сенс життя полягає у творчості,
б) Навряд чи у творчості можна знайти сенс життя.
62. а) Мені буває непросто познайомитися з людиною, яка мені симпатичний,
б) Я не відчуваю труднощів, знайомлячись з людьми.
63. а) Мене засмучує, що значна частина життя проходить даремно.
Б) Не можу сказати, що якась частина мого життя проходить даремно.
- 64.а) Обдарованому людині непросто нехтувати своїм обов'язком,
б) Талант і здібності означають більше, ніж борг.
- 65.а) Мені добре вдається маніпулювати людьми.
Б) Я вважаю, що маніпулювати людьми неетично.
- 66.а) Я намагаюся уникати прикrostей.
Б) Я роблю те, що вважаю за потрібне, не рахуючись з можливими прикrostами.
- 67.а) У більшості ситуацій я не можу дозволити собі дурити.
Б) Існує безліч ситуацій, де я можу дозволити собі дурити.

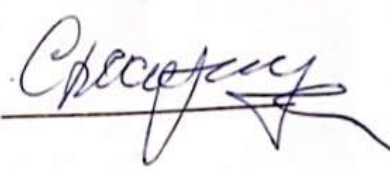
68. а) Критика на мою адресу знижує мою самооцінку.
Б) Критика практично не впливає на мою самооцінку.
69. а) Заздрість властива тільки невдахам, які вважають, що їх обійшли.
Б) Більшість людей заздрісні, хоча і намагаються це приховати.
70. а) Вибираючи для себе заняття, людина повинна враховувати його суспільну значимість.
Б) Людина повинна займатися передусім тим, що йому цікаво.
71. а) Я думаю, що для творчості необхідні знання в обраній галузі.
Б) Я думаю, що знання для цього зовсім не обов'язкові.
72. а) Мабуть, я можу сказати, що живу з відчуттям щастя.
Б) Я не можу сказати, що живу з відчуттям щастя.
73. а) Я думаю, що люди повинні аналізувати себе і своє життя.
Б) Я вважаю, що самоаналіз приносить більше шкоди, ніж користі.
74. а) Я намагаюся знайти підстави навіть для тих своїх вчинків, які здійснию просто тому, що мені цього хочеться.
б) Я не шукаю підстав для своїх дій і вчинків.
75. а) Я впевнений, що будь-хто може прожити своє життя так, як йому хочеться. -
б) Я думаю, що у людини мало шансів прожити своє життя, як хотілося б.
76. а) 0 людину ніколи не можна сказати з упевненістю, добрий він чи злий.
б) Зазвичай оцінити людину дуже легко.
77. а) Для творчості потрібно дуже багато вільного часу.
б) Мені здається, що в житті завжди можна знайти час для творчості.
78. а) Зазвичай мені легко переконати співрозмовника у своїй правоті.
Б) У суперечці я намагаюся зрозуміти точку зору співрозмовника, а не переконати його.
79. а) Якщо я роблю щось виключно для себе, мені буває ніяково.
б) Я не відчуваю незручності в такій ситуації.
80. а) Я вважаю себе творцем свого майбутнього.
б) Навряд чи я сильно впливаю на власне майбутнє.
81. а) Вираз «Добро має бути з кулаками» я вважаю правильним.
б) Навряд чи вірно вираз «Добро має бути з кулаками».
82. а) По-моєму, недоліки людей набагато помітніше, ніж їхні переваги,
б) Переваги людини побачити набагато легше, ніж його недоліки.
83. а) Іноді я боюся бути самим собою.
б) Я ніколи не боюся бути самим собою.
84. а) Я намагаюся не згадувати про свої колишні неприємності.
б) Час від часу я схильний повертатися до спогадів про минулі невдачах.
85. а) Я вважаю, що метою життя має бути щось значне.
б) Я зовсім не вважаю, що метою життя неодмінно має бути щось значне.
86. а) Люди прагнуть до того, щоб розуміти і довіряти один одному.
б) Замикаючись в колі власних інтересів, люди не розуміють оточуючих.

- 87.а) Я намагаюся не бути білою вороною.
б) Я дозволяю собі бути білою вороною.
- 88.а) У довірчій бесіді люди зазвичай щирі.
б) Навіть у довірчій бесіді людині важко бути щирим.
- 89.а) Буває, що я соромлюся виявляти свої почуття.
б) Я ніколи цього не соромлюся.
- 90.а) Я можу робити що-небудь для інших, не вимагаючи, щоб вони це оцінили.
б) Я вправі очікувати від людей, що вони оцінять те, що я для них роблю.
- 91.а) Я проявляю своє розташування до людини незалежно від того, чи взаємне воно.
б) Я рідко проявляю свою прихильність до людям, не будучи впевненим, що воно взаємне.
- 92.а) Я думаю, що в спілкуванні треба відкрито виявляти своє невдоволення іншими,
б) Мені здається, що в спілкуванні люди повинні приховувати взаємне невдоволення.
- 93.а) Я мирюся з протиріччями в самому собі.
б) Внутрішні протиріччя знижують мою самооцінку.
- 94.а) Я прагну відкрито виражати свої почуття.
б) Думаю, що у відкритому вираженні почуттів завжди є елемент нестриманості.
- 95.а) Я впевнений у собі.
б) Не можу сказати, що я впевнений в собі.
- 96.а) Досягнення щастя не може бути головною метою людських відносин.
б) Досягнення щастя - головна мета людських відносин.
97. а) Мене люблять, тому що я цього заслуговую.
б) Мене люблять, тому що я сам здатний любити.
98. а) Нерозділене кохання здатна зробити життя нестерпним,
б) Життя без любові гірше, ніж нерозділене кохання в житті.
99. а) Якщо розмова не вдалася, я пробую вибудувати його по-іншому.
б) Зазвичай в тому, що розмова не склалася, винна неухважність співрозмовника
100. а) Я намагаюся виробляти на людей хороше враження.
б) Люди бачать мене таким, який я насправді.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

(підпис)

Сресеру